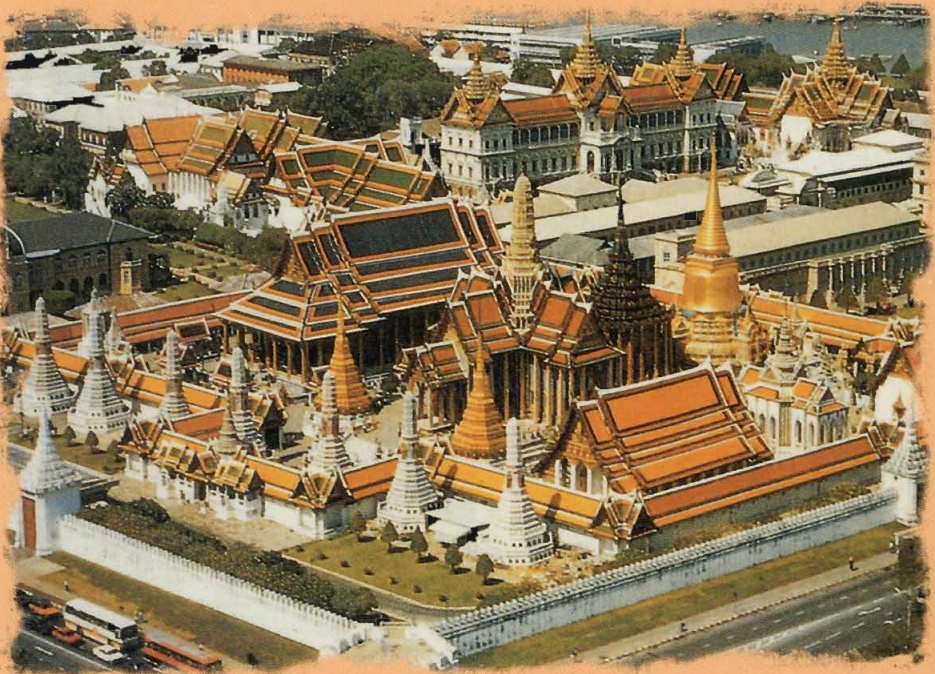

ปาฐกถา ชุด “สิรินธร”

เรื่อง

สถาปัตยกรรมไทย

โดย นายนิจ หิญชีระนันท์

ປາຫຼາກທາຍຸຕ “ສິວິບຣ”

ຄຽງທີ່ ໑

ເຮັດ

“ສຳນັກສຳນັກໄທຍ”

ໂຄຍ

ນາຍນິຈ ທີ່ບຸຣະນັນທນີ

คำนำ

เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมเฉลิมพระอิสริยยศ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรรัตนราชสุดาฯ ขึ้นเป็น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อเฉลิมฉลองศุภมงคลวโรกาสนั้น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจึงได้ก่อตั้งเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติในสมเด็จพระบรมราชกุมารี และทำนุบำรุงส่งเสริมการศึกษาและวิจัยในวิทยาศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมของชนชาวไทยและศิลปวัฒนธรรมไทย กิจกรรมของกองทุนนี้มีหลากหลาย ทั้งที่เป็นการให้ทุนส่งเสริมการวิจัย การให้เงินทุนอุดหนุนการพิมพ์หนังสือหรือตำราที่ทรงคุณค่า รวมตลอดทั้งจัดให้มีการปาฐกถาชุดสิรินธร อันหมายถึงปาฐกถาที่จัดขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โดยปาฐกผู้ทรงคุณวุฒิในศาสตร์ต่าง ๆ ที่อยู่ในความสนพระราชหฤทัย โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เอง ทรงพระมหากรุณาพระราชทานปาฐกถาเรื่อง “วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” เป็นประติมากรรม เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕ พระมหากษัตริย์คุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้

เมื่อวันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๓๖ คณะกรรมการบริหารเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้กราบเรียนเชิญ นายนิจ หิญาชีระนันท์ มาแสดงปาฐกถาชุดสิรินธร ครั้งที่ ๙ เรื่อง “สถาปัตยกรรมไทย” ณ ห้องประชุมสารนิเทศ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงฟังปาฐกถาเรื่องนี้ด้วย

ปาฐกถาเรื่อง สถาปัตยกรรมไทย ดังกล่าว เป็นปาฐกถาที่เพียบพร้อมด้วยสาระ และแง่คิดทางวิชาการ กอปรทั้งผู้ปาฐกก็เป็นผู้มีความรู้ เชี่ยวชาญอย่าง

กว้างขวางและลึกซึ้งในหัวข้อที่แสดงปาฐกถา เพราะได้ทำการศึกษา วิจัย และสร้างผลงานในด้านนี้มาตลอดเวลาหลายสิบปี นอกจากนั้น ปาฐกถาเรื่องนี้ยังเป็นปาฐกถาที่งามพร้อมทุกแง่มุม หากจะได้จัดพิมพ์ปาฐกถาดังกล่าวขึ้นเผยแพร่ ก็เห็นจะเป็นที่พอใจแก่ผู้ที่ได้รับไว้ศึกษาโดยทั่วไป จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจึงได้กราบเรียนขออนุญาตจาก นายนิจ หิญาชีระนันท์ ผู้เป็นเจ้าของปาฐกถา เพื่อจัดพิมพ์เผยแพร่ ซึ่งก็ได้รับความกรุณาอนุญาต นับเป็นพระคุณอย่างสูงแก่มหาวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเชื่อว่า ปาฐกถาเรื่อง สถาบันद्यกรรรมไทย จักมีประโยชน์อำนวยการวิททยาความรู้แก่ผู้สนใจใฝ่รู้โดยทั่วกัน

(ศาสตราจารย์ นายแพทย์จรัส สุวรรณเวลา)
อธิการบดี

คำกราบบังคมทูลของอธิการบดี
ในการแสดงปาฐกถาชุด “สิรินธร” เรื่อง “สถาปัตยกรรมไทย”
โดย นายนิจ หิฎฐิระนันท์

วันพุธที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๓๖ เวลา ๑๕.๐๐ น.

ณ ห้องประชุมสารนิเทศ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลทูลกราบฝ่าละอองพระบาท

เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม เฉลิมพระอิสริยยศได้ฝ่าละอองพระบาท ขึ้นเป็นสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อเฉลิมฉลองศุภมงคลวโรกาสนั้น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยอันเป็นสถาบันการศึกษา ที่ได้ฝ่าละอองพระบาท ได้พระราชทานเกียรติยศอันสูงยิ่งแก่มหาวิทยาลัย โดยทรงเป็น สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ พระองค์แรกในประวัติศาสตร์ จึงได้ก่อตั้งเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีขึ้น โดยสภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้มีมติประเดิมทุนสำหรับเงินทุนก้อนนี้จำนวน ๑ ล้านบาท จัดทำกิจกรรมต่าง ๆ ตามวัตถุประสงค์ เมื่อรวมจำนวนเงินที่มีผู้บริจาคสมทบ และดอกผลหลังจากหักค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานแล้ว เงินทุนนี้มีเงิน ณ วันที่ ๓๐ กันยายน ๒๕๓๖ รวมทั้งสิ้น ๑๑,๗๖๑,๑๕๓.๑๕ บาท (สิบเอ็ดล้านเจ็ดแสนหกหมื่นหนึ่งพันหนึ่งร้อยห้าสิบบาทสิบเก้าสตางค์) กองทุนนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติในได้ฝ่าละอองพระบาท ทำนุบำรุงส่งเสริมการศึกษา และวิจัยในวิทยาความรู้ที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมของชนชาวไทย และศิลปวัฒนธรรมไทย กิจกรรมของกองทุนนี้มีหลากหลาย ทั้งที่เป็นการให้ทุนส่งเสริมการวิจัย การให้เงินทุนอุดหนุนการพิมพ์หนังสือ หรือตำราที่ทรงคุณค่า รวมถึงการจัดให้มีปาฐกถาชุดสิรินธร อันหมายถึงปาฐกถาที่จัดขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติในได้ฝ่าละอองพระบาท ผู้ทรงเป็นสมเด็จพระบรมราชกุมารี โดยปาฐกผู้ทรงคุณวุฒิในศาสตร์ต่าง ๆ ที่อยู่ในความสนพระราชหฤทัย โดยที่ได้ฝ่าละอองพระบาทเอง ได้ทรงพระมหากรุณาพระราชทานปาฐกถา เรื่อง “วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” เป็น

ประเดิมเมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕ พระมหากษัตริย์คุณเป็น
ล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้ ในโอกาสต่อมา คณะกรรมการบริหารเงินทุน
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้กราบเรียนเชิญท่านผู้ทรง
คุณวุฒิท่านอื่น มาแสดงปาฐกถาชุดสิรินธรไปแล้ว โดยลำดับรวม ๘ ครั้ง

ในวันนี้ นับเป็นปาฐกถาครั้งที่ ๙ ในปาฐกถาชุดสิรินธร โดยคณะกรรมการ
บริหารเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เห็นสมควรให้
กราบเรียนเชิญ นายนิจ หิญาชีระนันท์ มาบรรยายหน้าที่หนึ่ง เรื่อง “สถาปัตยกรรม
ไทย” อันเป็นหัวข้อที่ปาฐกถา มีความสนใจ และรอบรู้เชี่ยวชาญ จนมีเกียรติคุณเป็น
ที่ยกย่องในวงวิชาการ ผลงานในฐานะนักสถาปัตยกรรม และนักอนุรักษ์ของปาฐก
มากด้วยปริมาณและคุณภาพ จนเป็นที่รู้จักกันดีทั้งในและต่างประเทศ จึงเป็นที่
หวังว่าสรรพวิทยาความรู้ที่จะเกิดขึ้นจากปาฐกถาเรื่องนี้ จักอำนวยวิทยาความรู้
แก่วงวิชาการ และผู้สนใจในด้านนี้สืบไป

ข้อหนึ่งที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รู้สึกสำนึกในพระมหากษัตริย์คุณใน
ใต้ฝ่าละอองพระบาทเป็นล้นพ้นก็คือ การที่ได้ฝ่าละอองพระบาท ได้ทรงพระเมตตา
เสด็จพระราชดำเนินมาทรงฟังปาฐกถาชุดสิรินธรนี้ ทุกครั้งครา แม้จะมีพระราช
กรณียกิจเพิ่มพูนขึ้นหนักหนาเพียงใดก็ตาม พระมหากษัตริย์คุณ และน้ำพระราช
หฤทัยเยี่ยงนี้ย่อมเป็นที่ซาบซึ้ง และเป็นสิริมงคลแก่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ
ผู้ที่เฝ้าชมพระบารมีอยู่ในที่นี้ยิ่งนัก

บัดนี้ ได้เวลาอันสมควรแล้ว ข้าพระพุทธเจ้า ไคร่ขอพระราชทานพระราชา
นุญาตเบิก นายนิจ หิญาชีระนันท์ แสดงปาฐกถา เรื่อง “สถาปัตยกรรมไทย” ต่อไป

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม

สถาปัตยกรรมไทย

ไทย นายนิช ติญชีระนันต์

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลทราบบ้างฝ่าละอองพระบาท :

ข้าพระพุทธเจ้าสำนึกในพระกรุณาธิคุณที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เชิญข้าพระพุทธเจ้ามาแสดงปาฐกถา ณ สถาบันเก่าแก่นั้นทรงเกียรติ ในวันที่

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระราชนุญาตแสดงปาฐกถาชุด “สิรินธร” ครั้งที่ ๙ เรื่อง “สถาปัตยกรรมไทย” ทั้งนี้ โดยอาศัยความรู้ ความเข้าใจที่ได้รับสืบทอดมาจากครูบาอาจารย์ ปรมาจารย์และกัลยาณมิตรทั้งหลายทั้งปวง ข้าพระพุทธเจ้าขอน้อมจิตเคารพรำลึกพระคุณท่านเหล่านั้นในวโรกาสเริ่มการบรรยายนี้

อย่างไรก็ดี หากมีความผิดพลาด บกพร่อง ประการใด พระอาญาไม่พัวเกล้าพัวกระหม่อม ขอพระกรุณาคุณและพระขันติคุณ พระราชทานอภัยแก่ข้าพระพุทธเจ้าผู้ยังอยู่ในช่วงเวลาระหว่างการศึกษามิรู้จบนี้ด้วย

อนึ่ง ในระหว่างการเตรียมคำบรรยายถวายเป็นพิเศษ ข้าพระพุทธเจ้าได้รับความช่วยเหลือเกื้อกูลจากบรรดามิตรสหายในเรื่องของการค้นหาเอกสาร หนังสือ และการทำภาพลายประกอบคำบรรยายอย่างเกินคาด ทั้งนี้ เป็นด้วยพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อมโดยแท้

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระราชนุญาต บรรยายต่อที่ประชุมนี้ด้วย
ถ้อยคำในภาษาสามัญชน

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม

ท่านผู้มีเกียรติที่เคารพ

กระผมขอแบ่งคำบรรยายออกเป็น ๔ ตอน

ตอนแรก เป็นเรื่องความนำ

ตอนที่สอง เป็นเรื่องของสถาปัตยกรรมไทยเดิมซึ่งมี ๒ ส่วน คือ ส่วนที่อยู่ของ
สามัญชนในภาคกลาง กับเรื่องวังและวัด แล้วเสริมด้วยความสำคัญ
ของหลังคา

ตอนที่สาม เป็นเรื่องของสถาปัตยกรรมร่วมสมัย แสดงตัวอย่าง ๗ - ๘ ชิ้น

ตอนสุดท้าย เป็นเรื่องของการส่งเสริม และอนุรักษ์ด้านสถาปัตยกรรม แล้วเสริม
ด้วยเรื่องของศาลาอันเป็นตอนจบ

ตอนที่ ๑ ความนำ

หัวข้อเรื่อง “สถาปัตยกรรมไทย” นั้น ก็นึกความกว้างขวาง เป็นเรื่องให้พูดได้มาก ความหมายของสถาปัตยกรรมไทย มีความเข้าใจกันเป็น ๒ กระแส กระแสแรกหมายถึงสถาปัตยกรรมประเพณีไทยแบบดั้งเดิมเช่นวังและวัด ส่วนอีกกระแสหนึ่งหมายถึงสถาปัตยกรรมใดๆ ที่เหมาะสมแก่ภูมิอากาศและวิถีชีวิตในประเทศนี้ ฉะนั้น เพื่อให้บรรยายครอบคลุมได้ทั้ง ๒ กระแสในขณะที่จะพยายามกระชับเนื้อหาสาระให้จบลงได้ในเวลาอันจำกัด กระผมจึงขออนุญาตขยายหัวข้อเรื่องให้กินความน้อยลงเป็น “ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมและวิถีชีวิตไทย”.

๑.๑ สถาปัตยกรรม : ศิลป์ประยุกต์

สถาปัตยกรรมเป็นทั้งศิลปะและเทคโนโลยี ในบางวงการพอใจที่จะถือว่าเป็นศิลปะประยุกต์(Applied art) คือ มิใช่ศิลปะบริสุทธิ์(pure art) ในขณะเดียวกันก็หาได้เป็นเทคโนโลยีอย่างออกหน้าไม่ มีนักเรียนไทยที่จะไปศึกษาสถาปัตยกรรมศาสตร์ต่อที่ประเทศสหรัฐอเมริกา ได้มาหาหรือว่ามีความสนใจอยู่ ๒ แห่ง แห่งแรกคือสำนักศิลปกรรมแครนบรูก(Cranbrook Academy of Art) กับอีกแห่งหนึ่งคือสถาบันเทคโนโลยีแห่งแมสซาชูเซตส์(Massachusetts Institute of Technology) แต่ไม่อาจตัดสินใจได้ เพราะฟังชื่อแล้ว เกรงว่าหลักสูตรของแห่งแรกจะเน้นทางศิลปะ ส่วนอีกแห่งหนึ่งจะเน้นทางเทคโนโลยี กระผมจึงชี้แจงว่าทั้ง ๒ แห่งนี้สอนทั้ง ๒ อย่างคือ ทั้งในด้านศิลปะและในด้านเทคโนโลยีผสมกัน นอกจากนั้นยังจะต้องอาศัยเรียนจากอีกหลายสาขาวิชาการ เป็นแบบสหวิทยาการด้วยกันทั้ง ๒ แห่ง

เพื่อแสดงถึงความสำคัญของสถาปัตยกรรมในทัศนะของผู้อื่น กระผมใคร่ขอเอ่ยถึงร้อยกรองบทหนึ่งของ Henry Wadsworth Longfellow ผู้มองศิลปะเช่นจิตรกรรม ประติมากรรมว่าเป็นศิลปะเทียม ในขณะที่ฝ่ายอื่นถือว่าจิตรกรรมและประติมากรรมเป็นศิลปะแท้ หรือศิลปะบริสุทธิ์ Longfellow ได้แต่งบทกวีไว้ในศตวรรษ

ที่ ๑๙ สาขายถึงความล้าเลิศของสถาปัตยกรรมโดยนำไปเปรียบเทียบกับจิตรกรรมและประติมากรรม ต่อมาอีกศตวรรษหนึ่ง เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ผู้ใช้นามปากกาว่า “ครูเทพ” ได้แปลถอดความเป็นกลอนไทยแบบคำต่อคำไว้ดังนี้

“อันว่าสถาปัตยกรรม	เป็นศิลป์เลิศล้ำกว่าทั้งหลาย
จิตรกร งานปั้น แม่พรรณราย	ก็ไม่วายเขาชูปเป็นรูปเทียม
จะใช้แผ่นผ้าใบหรือใช้หิน	ก็จำลองทั้งสิ้นนำอายุเหนียม
เป็นแต่ผิวภายนอกบอกว่าเตี้ยม	ถึงยอดเยี่ยมยังไม่ใช้ตัวจริง
สถาปัตยกรรมตัวลำพัง	ไม่ทำดังดูเหมือนกับเป็นสิ่ง
ซึ่งตัวหาเป็นไม้ไผ่ล่อบอิง	จึงเยี่ยมยิ่งกว่าชั้นศิลปะเทียม”

อันที่จริง ศิลป์ประยุกต์อย่างสถาปัตยกรรมก็ดี ศิลป์บริสุทธิ์อย่างจิตรกรรมและประติมากรรมก็ดี รวมตลอดไปจนถึงมณฑลศิลป์และศิลป์อื่นๆ เช่น การวางผังบริเวณ การจัดสวน ฯลฯ ล้วนเป็นศิลป์ที่เคล้าระคน และเป็นส่วนประกอบอันเสริมคุณค่าและความงามซึ่งกันและกัน หากขาดส่วนหนึ่งส่วนใด ความบริบูรณ์ก็จะไม่มี และในสมัยโบราณเมื่อยังไม่มี การแบ่งแยกงานศิลปะออกเป็นสาขาอาชีพอย่างเนียบขาดดังในสมัยนี้ ความถนัดซัดเจนในงานจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม และอื่นๆ อาจรวมอยู่ในตัวบุคคลคนเดียวกัน เป็นอย่างที่เราเรียกในภาษาอังกฤษว่า Renaissance man ดังตัวอย่าง เช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ของไทย หรือ Michelangelo Buonarroti ของอิตาลี เป็นต้น

๑.๒ สถาปัตยกรรม : ปรัชญาโดดเด่นข้อแรก

กระผมขอเรียนถึงปรัชญาโดดเด่นข้อแรกของสถาปัตยกรรม โดยขอเล่าถึงการสัมมนาครั้งหนึ่งซึ่งผู้บรรยายได้ตั้งกระทู้ว่าจะถือเอาอะไรเป็นส่วนสำคัญที่สุดของบ้าน คนหนึ่งตอบว่าเสา อีกคนหนึ่งตอบว่าฐานราก และอีกคนหนึ่งตอบว่าหลังคา ล้วนเป็นคำตอบที่มีความถูกต้องด้วยกันทั้งสิ้น เป็นแต่ว่าพลาดเป้า เพราะว่าผู้บรรยายประสงค์จะได้รับคำตอบทางนามธรรม มิใช่ทางรูปธรรมอย่างที่ได้รับ

กระผมยกเรื่องนี้ขึ้นมากล่าว เพื่อจะดำเนินในเรื่องต่อไปว่า Frank Lloyd Wright สถาปนิกสำคัญที่สุดคนหนึ่งของโลก มีความเชื่อว่าตนเป็นผู้เข้าใจได้อย่าง

ล้าลึกถึงความสำคัญของอาคารและสถาปัตยกรรมว่าอยู่ที่ความว่างภายใน เขาอธิบายถึงสถาปัตยกรรมของเขาว่าเป็นสถาปัตยกรรมที่ถือเอาความว่างที่อาคาร ห่อหุ้มเอาไว้ภายในเป็นสำคัญ ดังที่เราเรียกว่า เป็นสถาปัตยกรรมแห่งที่ว่าง (Architecture of Space) แต่แล้ว Wright ได้มาพบกับความประหลาดใจอย่างยิ่งว่า ความเข้าใจอย่างล้าลึกถึงความสำคัญของความว่างภายในนั้น แท้ที่จริงได้มีปราชญ์ทางตะวันออกกล่าวไว้ราวสองพันห้าร้อยปีมาแล้วว่า หม้อเกิดจากช่างเอาดินมาปั้น ความสำคัญอย่างยิ่งยวดของหม้อ คือความว่างซึ่งบรรจุอยู่ภายในหม้อ ปราชญ์ผู้นั้นคือเหลาจื๊อ มีอรรถาธิบายว่า สัจจะของหม้อมิได้ปรากฏอยู่ที่เปลือกนอกซึ่งเป็นสิ่งที่จับต้องได้ สีสนั ผิวดรณ ลวดลาย และรูปร่างของหม้อ ล้วนเป็นสิ่งภายนอกจะงามเป็นที่พอใจหรือไม่นั้น มิใช่ปัญหา และไม่มีมีความสำคัญ ความสำคัญอย่างยิ่งยวดของหม้อคือความว่างอันจับต้องมิได้ ภายในหม้อนั่นเอง

ฉะนั้น เมื่อนักศึกษสถาปัตยกรรม ค้นหารูปแบบของอาคารจากวารสาร เขาจึงได้เห็นแต่รูปธรรมภายนอก และไม่อาจจะสัมผัสเข้าไปถึงนามธรรมคือวิญญาณภายในอาคารได้ จนกว่าจะอบรมและฝึกจิตใจให้แก่กล้าสามารถจนเจาะเปลือกทะลุเข้าไปถึงแก่นได้

๑.๓ สถาปัตยกรรม : ขบวนการสมัยใหม่

ขบวนการสมัยใหม่ทางสถาปัตยกรรม(Modern Movement) หรือเรียกว่าแบบสากล(International Style) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าแบบ Bauhaus เป็นขบวนการซึ่งเริ่มขึ้นในยุโรปในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ คือประมาณปี ค.ศ.๑๙๒๐ ถึง ๑๙๓๓ เมื่อถูกนาซีปิดสำนัก Bauhaus ในประเทศเยอรมันนี้

ขบวนการนี้ ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญทางสถาปัตยกรรม จากอดีตมาสู่ความแปลกใหม่ใสดุจ โดยมีเหตุปัจจัยมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และการเมืองเมื่อสังคมนิยมมีกระแสแรงกล้าขึ้น ความคิดใหม่ๆ และแหวกแนวเกิดขึ้น อีกทั้งวัสดุก่อสร้างก็พัฒนาจากเดิมที่ใหญ่มีแต่ หิน อิฐ ไม้ ฯลฯ เกิดความหลากหลายเมื่อเพิ่มเติมด้วย คอนกรีต เหล็ก กระจก ฯลฯ รวมทั้งเทคนิควิทยาในการก่อสร้างซึ่งพัฒนาไปพร้อม ๆ กัน นอกจากนั้น ยังได้รับอิทธิพลหรือแรงหนุนจากการปฏิวัติทางอุตสาหกรรม(Industrial Revolution) อีกทางหนึ่งด้วย

ลักษณะที่เด่นชัดของสถาปัตยกรรมในขบวนการสมัยใหม่นั้น คือลักษณะอันแสดงถึงความตรงต่อหน้าที่และประโยชน์ใช้งาน โดยราคาก่อสร้างค่อนข้างประหยัด ลักษณะอันเป็นแห่งของอาคาร จัดอย่างสมมาตร คือสองข้างไม่จำเป็นต้องเท่ากันหรือเหมือนกันอย่างแต่ก่อน อาจมีรูปร่างเป็นลักษณะเรขาคณิตมากกว่าเดิม หลังคาแบนราบ หน้าต่างต่อเนื่องกันเป็นแถบยาว ไม่เจาะเป็นช่องในผนังอย่างในอดีต ลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ความเรียบง่ายเมื่อสถาปนิกจะเลิกจากการประดับประดาและตกแต่ง

ในบทความเรื่อง “การประดับประดากับอาชญากรรม” (Ornament and Crime) Adolph Loos สถาปนิกแนวหน้าของขบวนการสมัยใหม่ในตอนนั้น ถึงกับกล่าวประณามว่า “...การประดับประดาเป็นการกระทำของอาชญากร...”

สถาปนิกสำคัญอีกผู้หนึ่ง คือ Ludwig Mies van der Rohe ได้กล่าวเป็นนอมดวาจาไว้ในทำนองเดียวกันว่า “Less is More” คือ “น้อยเหลือหลายกลายเป็นมากเหลือล้น” หรือน่าจะแปลเอาความได้ว่า “ปลดเปลื้องเครื่องประดับ จะได้รับผลสมบูรณ์”

นอกจากนั้นสถาปนิกผู้มีชื่ออีกคนหนึ่ง คือ Le Corbusier ได้ให้คำจำกัดความของ “บ้าน” เอาไว้ว่า คือ “เครื่องจักรสำหรับอยู่อาศัย” (A house is a machine for living in) คำกล่าวเช่นนี้ทำให้ Frank Lloyd Wright ทนฟังไม่ได้ กล่าวประชดกลับไปว่า ถ้าเช่นนั้น หัวใจของมนุษย์ก็คือเครื่องจักรสำหรับสูบโลหิตเท่านั้นเอง และ Marcel Breuer ก็สมทบว่าอย่างนี้ถ้าพิงผนังในบ้านน้อยหนึ่ง ก็คงจะต้องระวังว่าจะเปื้อนน้ำมันละกะมัง!

๑.๔ สถาปัตยกรรม : ความคิดเรื่องการวางทิศ

การกำหนดทิศทางของอาคาร หรือ การหันหัวนอน (ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวเนื่องกันอยู่) มักแตกต่างกันระหว่างชาติหนึ่งกับอีกชาติหนึ่ง บางชาติถือกำหนดด้วยเหตุผลทางภูมิศาสตร์ (ดวงตะวัน แดด ลม ฯลฯ) บางชาติกำหนดเป็นคติความเชื่อ โดยมีได้มีรากฐานอยู่บนเหตุผล แต่หลายกรณีก็เป็นคติความเชื่ออันเกี่ยวเนื่องมาจากอิทธิพลทางภูมิศาสตร์ ทั้งนี้ พอจะยกมากล่าวจากการสังเกตไว้ ได้ดังนี้

๑. ทำไมชาวนิวซีแลนด์สร้างบ้านให้หันหน้าขึ้นสู่ทิศเหนือ? ตอบได้ว่า ที่ทำเช่นนั้นเป็นด้วยเหตุผลทางภูมิศาสตร์ เพื่อรับแดดในฤดูหนาวของนิวซีแลนด์เมื่อดวงตะวันโคจรขึ้นไปถึงวิถีเหนือสุดที่แนว Tropic of Cancer เหนือเส้นศูนย์สูตรราวเดือนมิถุนายน ด้วยเหตุนี้จึงเรียกส่วนหน้าบ้านว่า มุขตะวัน(Sun porch)

๒. ทำไมชาวจีนสร้างพระราชวัง วัด และบ้าน ให้หันหน้าลงสู่ทิศใต้? ตอบได้ว่า ที่ทำเช่นนั้น เป็นด้วยเหตุผลทางภูมิศาสตร์ เพื่อรับแดดในฤดูหนาวของจีนเมื่อดวงตะวันโคจรลงไปถึงวิถีต่ำสุดที่แนว Tropic of Capricorn ใต้เส้นศูนย์สูตรราวเดือนธันวาคมที่ไทยเราเรียกว่า ตะวันอ้อมข้าว

๓. ทำไมชาวไทยสร้างวัด สร้างโบสถ์วิหารให้หันหน้าสู่ทิศตะวันออก? ตอบได้ว่า ที่ทำเช่นนั้น เป็นด้วยคติความเชื่อว่า ทิศตรงกันข้ามคือทิศตะวันตกนั้นเป็นแดนสุชาติหรือพุทธเกษตร ดังที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงอธิบายไว้ว่า

“...พระนิพพานเป็นเมืองแก้วนั้น ก็คือ เมืองสุชาติของลัทธิมหายาน ทำโบสถ์หันหน้าไปทางตะวันออกนั้นก็เป็นที่ลัทธิมหายาน เพราะเขาถือว่าพระอมิตาภะพุทธประทับอยู่ ณ สุชาติ ทางทิศตะวันตกแห่งโลกเรา เมื่อไหว้พระจะได้ตรงถูกทิศที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่...”

ด้วยเหตุนี้เมื่อเราไปยืนไหว้พระโดยหันเข้าสู่หน้าวัดพระสิงห์ที่นครเชียงใหม่ เราจึงได้ไหว้สิ่งเคารพบูชาทางตะวันตกในขณะเดียวกันถึง ๖ สิ่ง ตามลำดับดังนี้ คือ พระพุทธรูปในวิหาร ๑ พระธาตุเจดีย์หลังวิหาร ๑ เวียง(วัด) สวนดอก ๑ พระธาตุดอยสุเทพ๑ แดนพุทธภูมิขมพูทวีป ๑ และพระอมิตาภะพุทธ ณ สุชาติ ๑

อย่างไรก็ดี การสร้างโบสถ์วิหารที่วัดซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำลำคลอง มักหันหน้าสู่แม่น้ำลำคลอง โดยไม่คำนึงว่าจะต้องเป็นทิศตะวันออก

๔. ทำไมชาวไทยโดยทั่วไปมีคติว่า “อย่าปลุกเรือขนางตะวันตก” แต่ให้ปลุกเรือหันหน้าซึ่งเป็นด้านยาวและมีระเบียงสู่ทิศใต้? ตอบได้ว่า ที่เป็นเช่นนั้น เป็นด้วยเหตุผลทางภูมิศาสตร์ เพื่อรับลมประจำซึ่งพัดมาจากทิศใต้เกือบตลอดปี ในขณะเดียวกันก็ยอมให้ด้านข้างหรือด้านสกัดของเรือซึ่งเป็นด้านแคบถูกแดดเข้าทางตะวันออก และถูกแดดบ่ายทางตะวันตก

๕. ทำไมจึงประดิษฐานพระบรมธาตุนครศรีธรรมราชไว้ ณ ส่วนใต้สุดของเมืองเดิมที่มีรูปเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้ายาวไปตามสันทราย? ตอบได้ว่า ชาวไทยโดยทั่วไปมีคติหันหัวนอนไปทางทิศใต้ ซึ่งเป็นธรรมเนียมที่ย้อนหลังกลับไปอย่างน้อยถึงสมัยสุโขทัยดังที่ปรากฏอยู่ในศิลาจารึก และถือปฏิบัติกันมาจนทุกวันนี้ แม้จะเรียวยาว การกำหนดที่ตั้งของพระบรมธาตุไว้เช่นนั้น หาใช่เป็นการบังเอิญไม่ แต่เป็นการจงใจเพื่อให้เป็นไปตามคติการหันหัวนอนสู่ทิศใต้ และสอดคล้องกับการที่ทุกคนในเขตเมืองเดิม จะได้หันหัวนอนไปนบพระบรมธาตุซึ่งตั้งอยู่ ณ ส่วนใต้สุดของเมือง

๖. ทำไมอิสลามิกชนในประเทศไทย หันหน้าไปทางทิศตะวันตกขณะประกอบพิธีละหมาด? ตอบได้ว่า ที่เป็นเช่นนั้นเป็นด้วยเหตุผลทางภูมิศาสตร์ ในประการที่เมกกะ นครศักดิ์สิทธิ์ อันเป็นศูนย์กลางแห่งความศรัทธาเชื่อถือในศาสนาอิสลามนั้น ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของประเทศไทย

อย่างไรก็ดี ทิศทางดังกล่าว ย่อมเปลี่ยนไปตามตำแหน่งที่อิสลามิกชนพำนักอยู่ ว่าอยู่ ณ ส่วนใดของโลก การวางทิศทางของมัสยิดหรือสุเหร่า ย่อมกระทำให้สอดคล้องกับทิศที่ตั้งของนครเมกกะ

เกี่ยวกับเรื่องนี้ กระผมไปบาห์ลีเมื่อเดือนก่อน ขณะหยุดพักแรมที่ชะวา เห็นเพดานห้องนอนมีลูกศรและตัวหนังสือว่า Keblat รุ่งเช้าก็ลงไปถามที่ต้อนรับ เขาอธิบายว่า ลูกศรเป็นเครื่องชี้ให้ทราบทิศทาง “กีบละ” สู่นครเมกกะ เพื่อให้แขกของโรงแรมหันหน้าไปถูกทิศเมื่อประกอบพิธีละหมาด

๗. ทำไมชาวเมืองเชียงใหม่จึงไม่หันหัวนอนไปทางทิศใต้เหมือนชาวเมืองอื่นๆ ในประเทศไทย? ตอบได้ว่า ที่เป็นเช่นนั้นเป็นด้วยในระดับท้องถิ่น ประชาชนถือคติหันหัวนอนไปสู่ขุนนิยสถานอันสำคัญที่สุดของท้องถิ่นนั้นๆ ด้วยความเคารพเลื่อมใสสืบต่อกันมา ด้วยเหตุนี้ ชาวเมืองเชียงใหม่จึงหันหัวนอนไปสู่พระธาตุดอยสุเทพโดยไม่คำนึงว่าจะเป็นทิศใด อนึ่ง ชาวเกาะบาห์ลี ก็หันหัวนอนสู่วิหารเกลักซี ที่เชิงเขาภูหนงอากงโดยไม่คำนึงว่าจะเป็นทิศใด เช่นเดียวกัน

๑.๕ สถาปัตยกรรม : ฐานานุกัตต์

คนสมัยใหม่บางคนตั้งคำถามว่า ทำไมคนเราจึงให้ความสำคัญแก่เรื่อง กิริยามารยาทกันมากนัก เด็กก็ต้องถูกสอนให้สุภาพและให้รู้จักกติกาต่างๆ จำเป็น บ้าง ไม่จำเป็นบ้าง คำตอบก็คงจะต้องเป็นไปในรูปเปรียบเทียบให้เข้าใจว่า ในถนน ต้องมีกฎจราจร ฉันทา ในสังคมก็ต้องมีระบบกิริยามารยาท ฉันทานั้น

กิริยามารยาท คือความรู้จักคำนึงถึงผู้อื่น โดยมีความเคารพในความ ปลอดภัย ในความเป็นส่วนตัว ในความรู้สึก ตลอดจนฐานานุกัตต์ สิทธิทางสังคม และเอกสิทธิ์ของผู้อื่น บางทีกล่าวกันง่ายๆ ว่าให้รู้จักที่ต่ำที่สูง

นับแต่อดีตกาล ชาวต่างประเทศหลายเหล่าได้บันทึกข้อสังเกตเมื่อเดินทาง เข้ามาเยือนกรุงสยาม เปรียบเทียบบ้านกับวัด คณะบาทหลวงเยซุอิตซึ่งเดินทาง มาโดยพระราชโองการของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ในพ.ศ.๒๒๒๙ ได้บันทึกถึงกรุงศรี- ออยุธยาไว้ว่า

“...บ้านเรือนไม่งดงาม ส่วนพระเจดีย์ หรือวัดวาอารามของ พระเจ้าทั้งหลายนั้น โอ้อวดงาม...”

ทั้งนี้ ก็ตรงกันกับข้อสังเกตของ คาร์ล เดอริงก์ ในเวลา ๒๐๐ ปีต่อมา ในหนังสือ “เยอรมันมองไทย” เกี่ยวกับกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ดังนี้

“... ความเจริญของสถาปัตยกรรมด้านอาคารบ้านเรือนที่อยู่อาศัย นับว่าด้อยกว่าทางด้านการก่อสร้างวัดวาอารามมาก บ้านของชาวสยามนั้น สร้างกันเล็กๆ ทำให้ยิ่งแลเห็นขนาดความแตกต่างมากขึ้น เมื่อเทียบกับ วัดวาอารามที่สร้างอย่างหรูหราสวยงามบนพื้นที่กว้างขวาง...”

ทั้งนี้ เป็นสิ่งสะท้อนภาพให้เห็นชีวิตทัศน์ของคนไทยว่า ชีวิตคนเป็นของ ชั่วคราว ไม่ยั่งยืน เกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไป บ้านก็เช่นเดียวกัน ถือเป็นของ ชั่วคราว หรืออย่างตึกก็เป็นเพียงกึ่งถาวร ย่อมเก่าแก่ ทรุคโทรมไปเป็นธรรมดา แม้ ถูกไฟไหม้ก็สร้างใหม่ได้ง่ายๆ ใช้วิธีลงแขก วันเดียวก็เสร็จ

แต่วัด อันประกอบด้วยโบสถ์ วิหาร การเปรียญ ปรารงค์ เจดีย์ ฯลฯ ถือเป็นถาวรวัตถุที่สร้างอุทิศไว้ในพระศาสนา โดยความเลื่อมใสศรัทธา และตั้งใจที่จะให้สวยงามวิจิตรบรรจง ด้วยความเคารพในฐานานุศักดิ์ ให้ตั้งอยู่ ณ ที่กลางชุมชนหรือในกรณีที่ดินสูง ก็ต้องให้ขึ้นไปอยู่ที่ระดับเหนือหมู่บ้าน ส่วนบ้านเรือนก็เรียงรายลดหลั่นกันลงมา ตัวอย่างดังภาพที่ฉายนี้ให้เห็นได้ทั่วไปในภาคเหนือ ตลอดไปจนถึงแคว้นสิบสองปันนา เป็นเรื่องของฐานานุศักดิ์ซึ่งเป็นสำนึกร่วมกันของสังคม โดยมีพักตองกำหนดเป็นกฎเกณฑ์ขึ้นมา เป็นอย่างที่เรียกว่า unwritten rules

ฐานานุศักดิ์ในสถาปัตยกรรมพอจะยกมากล่าวเป็นตัวอย่างได้ดังนี้

- ประตู :** ทางเข้าพระที่นั่ง โบสถ์ วิหาร ที่ทำไว้เป็น ๓ ช่องประตูนั้น ประตูกลางย่อมเป็นทางเฉพาะสำหรับเสด็จพระราชดำเนินเท่านั้น ขุนนางข้าราชการ ใช้แต่ประตูข้าง ดังภาพวัดพระศรีรัตนศาสดารามที่ฉายนี้
- หลังคา :** หลังคาท้องพระโรงระดับเจ้าฟ้า มีมุขลดเป็น ๒ ชั้น ส่วนท้องพระโรงระดับพระองค์เจ้าลงมา มีหลังคาชั้นเดียว
- กำแพง :** วังระดับเจ้าฟ้า ใช้ใบเสมา
 วังระดับพระองค์เจ้าลงมา ไม่ใช่ใบเสมา

อนึ่ง ห้าง ร้าน กัดดาการ ฯลฯ ที่เกิดจากการรื้อวิหารมาประกอบขึ้นใหม่ หรือที่สร้างอาคารทรงไทยขึ้นใหม่ มีหลังคาประกอบด้วยช่อฟ้าใบระกา เลียนแบบพระที่นั่งหรือวิหาร ดังที่ปรากฏอยู่ในบางแห่งอย่างไม่รู้จักรั้วที่สูงที่ดำนั้น นับเป็นการกระทำที่ขาดการพิจารณาล้นกรองในด้านของความเหมาะสม ในด้านของฐานานุศักดิ์

๑.๖ สถาปัตยกรรม : ข้อมูลพื้นฐานของภาคกลาง

ภูมิศาสตร์ของภาคกลางมีลักษณะที่เด่นชัดแตกต่างกับภาคอื่นในประการที่มีเครือข่ายของแม่น้ำลำคลองอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะในบริเวณกรุงเทพฯ ภูมิภาคนี้ในสมัยก่อนเป็นที่ลุ่มต่ำดังที่เรียกในพงศาวดารว่าเป็น “ทะเลตม” จนพื้นที่แทบจะใช้ทำอะไรไม่ได้

นอกจากแม่น้ำลำคลองอันมีอยู่มากมาย เรายังเห็นว่า มีสระทั้งขนาดใหญ่ และขนาดเล็กที่ตื้นเขตขึ้น กระจายอยู่ทั่วกรุงเทพฯ และปริมณฑล เป็นสิ่งสืบเนื่อง มาจากการขุดคู และยกร่องเพื่อเอาชนะธรรมชาติ จนสามารถใช้ที่ดิน ซึ่งมีเขื่อนั้น แล้วยอมจะใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้ เพื่อการทำสวนผลไม้และสวนผักในภาคกลาง โดยเฉพาะในท้องที่จังหวัดธนบุรีและนนทบุรี โดยยอมเสียเนื้อที่ประมาณครึ่งหนึ่งไป ในการขุดท้องร่องเพื่อเอาดินขึ้นมายกร่องให้สูงพอแก่การเป็นแปลงเพาะปลูกได้ ดังภาพที่ฉายนี้ ทั้งยังใช้น้ำในคูนั้นเองรดพืชผักได้อย่างเหลือเฟือ

ระบบการขุดคูและยกร่องในภาคเกษตรนี้ ได้ถูกนำมาปรับใช้ในการ สร้างบ้านแปลงเมืองในศตวรรษที่ ๑๙ เมื่อก่อนในกรุงเทพฯ ยังหาซื้อได้ในราคาถูกๆ โดยการขุดสระขึ้นในบริเวณที่จะปลูกบ้าน และใช้ดินที่ขุดขึ้นมาถมที่ดินส่วนที่ เหลือให้สูงเกินกว่าระดับน้ำท่วมประจำปีในฤดูน้ำหลาก สระอันเกิดจากความจำเป็น นี้ ได้กลายเป็นสระประดับอันสวยงาม และมีคุณค่า ตัวอย่างของสถานที่ซึ่งมีสระ ประดับบริเวณทั้งในอดีตและในปัจจุบัน ทั้งภายนอกและภายในกรุงเทพฯ และ ปริมณฑล ได้แก่บริเวณพระที่นั่งและพระตำหนักต่างๆ ในพระราชวังดุสิต เช่น พระที่นั่งวิมานเมฆ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน สวนสุนันทา ฯลฯ นอกจากนี้ยังมี พระราชวังบางปะอิน สถาบันเทคโนโลยีแห่งเอเชีย วิทยาลัยราชสุดา สวนลุมพินี สวนดุสิต โรงงานยาสูบ(ศูนย์การประชุมแห่งชาติสิริกิติ์) และวัดพุทธวนาราม กับ วังเพชรบูรณ์ ล้วนแล้วแต่มีสระอันสวยงาม แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าบริเวณสระ ที่เอ่ยนามรายสุดท้าย มีอันเป็นไปเพราะถูกถมเพื่อโครงการเวสต์เทรคเซนเตอร์ อันมีที่มาเกินงามอยู่ในขณะนี้

เป็นที่น่าเสียดายอีกเช่นเดียวกันในการที่ผังเมืองกรุงเทพฯ ซึ่งจัดวาง โดยบริษัทที่ปรึกษาชาวตะวันตก เมื่อ พ.ศ.๒๕๐๓ ภายใต้อาณัติโครงการความช่วยเหลือ จากยูซอม(USOM) มิได้พยายามที่จะใช้ความบริบูรณ์ของแม่น้ำลำคลองซึ่งโยงโย เป็นเครือข่ายอยู่อย่างไพศาลทั้งรอบในและรอบนอกกรุงเทพฯ ให้เป็นประโยชน์ใน ด้านการส่งเสริมสภาพแวดล้อมอันสวยงามหรือเพื่อประโยชน์ในการพัฒนาเมือง เช่น การระบายน้ำ และการเดินเรือโดยสาร ฯลฯ นี่คือข้อเสียที่เรามักจะได้รับเมื่อว่าจ้าง ผู้ชำนาญการจากซีกโลกตะวันตก ทำให้ประสบความล้มเหลวในการที่จะปรับวาง

ผังเมืองให้สอดคล้องและเหมาะสมแก่สภาพแวดล้อมอันเดิมไปด้วยแม่น้ำลำคลองเนื่อง จากขาดความคุ้นเคย และความรู้ความเข้าใจในท้องถิ่นของเรา

ภาพต่อไปนี้ แสดงถึงโครงการหมู่บ้าน “สวนปาริเจตต์” ซึ่งสถาปนิกได้ พยายามใช้ภูมิหลังในเรื่องความลุ่ม และความเป็นน้ำ โดยสร้างสะพานไม้เป็นทางเดิน เหนือน้ำ ซึ่งปรับบริเวณเป็นสระใหญ่น้ำรื่นรมย์แทนการถมพื้นที่ และภาพต่อไป แสดงถึงโรงเรียนนานาชาติ นนทบุรี ซึ่งสถาปนิกได้พยายามใช้ภูมิหลังในเรื่องน้ำ มาประกอบอาคาร และบริเวณได้เป็นอย่างดีเช่นเดียวกัน

๑.๗ สถาปัตยกรรม : การปรับเปลี่ยนครั้งใหญ่ในรัชกาลที่ ๕

ความเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ นั้น สมเด็จพระมหาอุปราชราชานุภาพทรงสรุปรวรัดไว้ได้เป็นอย่างดีว่า ความคิดที่ทํา บ้านเรือนดีกรามในกรุงเทพฯ ต่างกันเป็น ๓ ยุค

ยุคที่ ๑ “ทำตามเดิม” จากเริ่มตั้งกรุงเทพฯ มาจนในสมัยรัชกาลที่ ๓

ยุคที่ ๒ “อย่างผสม” เริ่มมีแบบฝรั่งแบบจีนในสมัยรัชกาลที่ ๔

ยุคที่ ๓ “เปลี่ยนเป็นอย่างใหม่” ทําเป็นดึกฝรั่งทีเดียว เริ่มแต่รัชกาลที่ ๕ มา

ท้ายยุคที่ ๑ มีพัฒนาการที่น่าสังเกตคือ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เกิดมีสถาปัตยกรรมแบบ “พระราชนิยม” ขึ้น ซึ่งสมเด็จพระมหาอุปราชราชานุภาพโปรด เรียกว่า “วัดนอกอย่าง” ดังภาพที่ฉายนี้ ทั้งนี้ โดยได้รับอิทธิพลจากศิลปะกรรมของ จีน เนื่องจากมีการติดต่อค้าขายทางทะเลกับประเทศจีนด้วยเรือสำเภามากเป็นประ- วัติการณ์ ยังผลให้มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะของโบสถ์วิหารจากแบบอย่างเดิมใน ๒ รัชกาลแรก โดยเฉพาะคือส่วนหน้าบัน และเครื่องล่ายอง ดังปรากฏในกลอน “เพลง ยาวยอพระเกียรติ” ชมวัดราชโอรส โดยพระยาไชยวิชิต(เผือก) ซึ่งได้ชี้ถึงจุดด้อย ของสถาปัตยกรรมเดิมในด้านของความประะบาง ชำรุดง่าย ไม่ถาวร ไว้ว่า

“ข้อฟ้าทางหงส์ทรงบูรณ
ไม่ทนทานว่ามักจะหักพัง”

นอกจากนี้ ยังชี้ถึงจุดด้อยในด้านของการปิดทองประดับภายนอกอาคาร ซึ่งถูกแดดถูกฝนอยู่ทั้งวัน ว่า

“ใบระกาหน้าบ้านสุวรรณเปิด ไม้ทนต์ฤทธิ์ฝนรดก็ปลดเปลื้อง”

ความเปลี่ยนแปลงจากยุคที่ ๑ “ทำตามเดิม” และยุคที่ ๒ “อย่างผสม” มาเป็นยุคที่ ๓ “เปลี่ยนเป็นอย่างใหม่” นั้น เป็นความเปลี่ยนแปลงในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีมูลเหตุตั้งที่ศาสตราจารย์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้สรุปสถานการณ์ไว้เป็นอย่างดีว่า

“ฝรั่งเศสยั้้นหาเหตุจะทำเอาประเทศตะวันออกเป็นเมืองขึ้นอยู่ หากประเทศใดยึดถือศิลปะและประเพณีของตนแน่นแฟ้น ฝรั่งเศสก็ตีความว่าประเทศนั้นเป็นประเทศป่าเถื่อน และความป่าเถื่อนนั้น เป็นเหตุผลเพียงพอที่จะยึดเอาเป็นเมืองขึ้นได้ง่ายๆ

ญี่ปุ่นคือพระเจ้าเมจิ และไทยคือพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปิยมหาราช ทรงจับเคล็ดข้อนี้ได้ จึงต่างพลิกแผ่นดินให้เป็นฝรั่งในทันทีทันใด เหมือนนรมิต ถึงในใจคนจะเปลี่ยนไม่ทัน ก็เอาแต่รูปร่างกายภายนอก ก่อน”

สำหรับรูปนอกที่เปลี่ยนไป แต่ในใจยังไม่เปลี่ยนนี้ พระโอรสธิดาชาววิลเลียม (H.R.H. Prince Wilhelm) แห่งสวีเดน ในวโรกาสเสด็จมาร่วมพิธีเถลิงถวัลยราชสมบัติของรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๔ ทรงบันทึกไว้อย่างน่าสนใจในหนังสือชื่อ “ในดินแดนแห่งพระอาทิตย์” (In the Lands of the Sun) ดังนี้

“เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงระดมพัฒนาประเทศด้วยความคิดอย่างยุโรป ทั้ง ๒ พระองค์ได้นำบ้านแบบนอกเข้ามาด้วย พระบรมวงศานุวงศ์และผู้มีฐานะมั่งคั่งเป็นจำนวนมาก ได้สร้างบ้านแบบนี้ บ้านแบบนี้ผุดขึ้นทั่วไปในพระนคร แต่คนเหล่านั้น หาได้เข้าอยู่อาศัยในบ้านเหล่านั้นเยี่ยงชาวยุโรปไม่ เพราะไม่สามารถที่จะเปลี่ยนวิถีชีวิตของตนได้ง่ายๆ ปัญหาก็คือเครื่องเรือนโดยเฉพาะคือเก้าอี้ คนเหล่านั้นไม่เคยรู้สึกสบายเลยเมื่อนั่งเก้าอี้ การนั่งเก้าอี้ด้วยความสบายและสง่างามได้นั้น สำหรับคนที่ได้รับการเลี้ยงดูให้เติบโตขึ้นมาจกวัยเด็กที่เคยแต่นั่งกับพื้น ย่อมถือได้ว่าเป็นความสำเร็จ การห้อยขาต้องแต่งอยู่ข้างหน้าต่างตัวเอง และส่วนใหญ่ก็ห้อยต้องแต่งจริงๆ

เพราะว่าขาไม่ยาวพอที่จะเหยียดถึงพื้นได้นั้น เป็นการผิวนต่อคติของเขาทั้งในเรื่องของความสุขภาพและในเรื่องของความสบาย

ฉะนั้น บรรดาผู้ที่อาศัยอยู่ในบ้านแบบนอก จึงหันไปเลือกใช้วิธีประนีประนอม คือจัดห้องเอาไว้ห้องหนึ่ง ครอบครั้นไปด้วยเก้าอี้ โต๊ะ และตู้อันตกแต่งสวยงามเข้ารูปยุโรปเลยทีเดียว

แต่แล้ว เขากลับไปอยู่ในห้องอื่น และนั่งลงกับพื้นเหมือนอย่างที่ยุโรปบุรุษได้กระทำมา ต่อไป”

พระยาอนุমানราชชนได้กล่าวถึงเรื่องการนั่งว่า

“การนั่งกับพื้นเป็นประเพณีเดิมของไทย เมื่อคิดถึงเรือนแบบเก่าซึ่งยกพื้นสูง และขัดถูไว้สะอาดเป็นมัน ก็ไม่มีเหตุจำเป็นอะไรจะต้องนั่งเก้าอี้ ส่วนเรื่องของชาวตะวันตกและชาวจีน แต่เดิมปลูกอยู่กับพื้นดินไม่ยกพื้น เป็นอย่างโรงมากกว่าเรือน ก็มีความจำเป็นอยู่เองจะต้องสร้างเป็นเก้าอี้สำหรับนั่ง จะนั่งกับพื้นไม่ได้”

ภาพนี้ แสดงถึงการนั่งกับพื้นเรือนของกลุ่มเจ้าบ้านและกลุ่มผู้มาเยือนถึงตอนนี้ นึกขึ้นได้ว่า ประเพณีถอดรองเท้าของชาวไทยเมื่อขึ้นเรือนนั้น สืบมาแต่คตินี้ครั้งยังนั่งกับพื้นนั่นเอง

อาจจะเป็นด้วยเหตุความขัดแย้งของความเป็นอยู่แบบไทยอย่างสบายๆ กับความเป็นอยู่แบบฝรั่งอันไม่เป็นที่คุ้นเคยนี้กระมัง ปรากฏว่า เจ้านายและขุนนางผู้มีตึกฝรั่งในเมือง พวกกันไปปลูกเรือนชนบทซึ่งเป็นเรือนไทยเอาไว้นอกเมือง เช่น สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ทรงปลูกตำหนักที่ตำบลบางคอแหลม ริมแม่น้ำเจ้าพระยา เจ้าพระยาเทเวศร์ฯ ปลูกบ้าน “ฟาร์มกุญชร” (ตามชื่อราชสกุลของท่าน) ที่ตำบลคลองเตย สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงปลูกตำหนักปลายเนินที่ตำบลคลองเตยเช่นเดียวกันในสมัยที่ตำบลเหล่านั้นยังเป็นชนบทที่มีสภาพเปลี่ยวอยู่นอกเมือง

ในการพลิกแผ่นดินให้เป็นฝรั่งนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทำสัญญาจ้างฝรั่งเข้ามารับราชการเป็นจำนวนมาก พร้อมทั้งเริ่มส่งเจ้านาย

หลายพระองค์ทยอยกันไปศึกษาวิชาการสาขาต่างๆ ในต่างประเทศ เพื่อกลับเข้ามาช่วยบริหารราชการให้เป็นปึกแผ่นสืบไป

ในการพัฒนาเมือง มีการตัดถนนใหม่ขึ้นหลายสาย มีการเดินรถราง มีการส่งรถยนต์หัวจำนวนเข้ามาเป็นลำดับ กิจการต่างๆ ย้ายจากฝั่งแม่น้ำขึ้นมาอยู่บนบก ทรงขยายเมืองขึ้นไปทางเหนือโดยสร้างพระราชวังดุสิตขึ้น ณ บริเวณที่เรียกว่า “ทุ่งสัมปอຍ” โปรดให้สร้างพระที่นั่งอนันตสมาคม พระที่นั่งอัมพรสถาน - วิมานเมฆ - อภิเชษดุสิต ฯลฯ ส่วนเป็นแบบยุโรป ส่วนในพระบรมมหาราชวังโปรดให้สร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทในวาระสมโภชกรุงเทพฯ ๑๐๐ ปี มีหลังคาเป็นยอดปราสาท ประการที่สำคัญ โปรดให้ตัดถนนราชดำเนินขึ้นเพื่อเป็นทางเชื่อมระหว่างพระบรมมหาราชวัง กับพระราชวังดุสิตซึ่งห่างกันประมาณ ๓ กิโลเมตร นับเป็นถนนที่กว้างใหญ่สวยงาม และร่มรื่นไปด้วยต้นไม้ที่ปลูกเรียงรายเป็นระเบียบอยู่สองฟากถนน และยังคงเป็นถนนสายที่สวยงามที่สุด ไม่มีถนนที่สร้างขึ้นใหม่สายใดเอาชนะในความสวยงามได้เลย

การที่อนุรักษ์พระบรมมหาราชวังไว้เป็นสถาปัตยกรรมแบบดั้งเดิม และแยกเอาการพัฒนาสถาปัตยกรรมแบบยุโรปออกไปอยู่ที่พระราชวังดุสิตนั้น นับเป็นพระปรีชาสามารถอย่างยิ่ง เมื่อเรายืนอยู่บนถนนราชดำเนินที่สะพานผ่านฟ้าลีลาศและมองผ่านสะพานมัชฆวามรังสรรค์ กับทิวมะขามสองฟากถนนขึ้นไปทางทิศเหนือ เราจะเห็นพระที่นั่งอนันตสมาคมซึ่งมีพระบรมรูปทรงม้าตั้งอยู่เบื้องหน้าเป็นฉากฝรั่งในทางตรงกันข้าม หากเรายืนอยู่บนถนนเดียวกันที่สะพานผ่านพิภพลีลา มองลงไปทางทิศใต้ เราจะเห็นปราสาทราชมณเฑียรในพระบรมมหาราชวัง และปราสาทเจดีย์ ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ชูยอดเป็นประกายอยู่กลางแสงแดด เป็นฉากไทยเดิม เราจึงมีพระราชวัง ๒ กลุ่ม ที่มีเอกลักษณ์คนละแบบแยกกันอยู่ในที่คนละแห่งในพระมหานครเดียวกัน โดยจะขัดแย้งกันอย่างยิ่งหากรวมเสริมสร้างในพระบรมมหาราชวังด้วยกัน

อนึ่ง นอกกรุงเทพฯ ออกไปในชนบท ยังได้โปรดให้สร้างพระที่นั่งพระรามราชนิเวศน์(พระราชวังบ้านปืน) ขึ้นที่จังหวัดเพชรบุรี และโปรดให้สร้างพระที่นั่งหลายองค์ขึ้นในพระราชวังบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทำให้มีผู้นิยมไปเที่ยวชมกันมาก นี่เป็นตัวอย่างของการปรับเปลี่ยนสถาปัตยกรรมครั้งใหญ่อย่างที่ว่า “พลิกแผ่นดินให้เป็นฝรั่ง” ที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕

ตอนที่ ๒ สถาปัตยกรรมไทย

๒.๑ สถาปัตยกรรมพื้นบ้าน : ที่อยู่ของสามัญชนภาคกลาง./

● ที่ตั้งอันเป็นคุณ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงมีพระราชดำรัสถึงถิ่นฐานอันเหมาะสมพระราชทาน เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๓๒ ว่า

“... ประเทศไทยนี้ เป็นที่ที่เหมาะสมมากในการตั้งถิ่นฐาน...”

ย้อนหลังกลับไปถึงต้นรัชกาลที่ ๔ บัลเลกัวซ์ได้บันทึกไว้ในทำนองเดียวกันว่า

“.... ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าเป็นโลกนี้ ยังมีประเทศใดบ้าง ที่มีความอุดมสมบูรณ์ยิ่งไปกว่าประเทศสยามหรือหาไม่...”

ความอุดมสมบูรณ์ดังกล่าวนี้มีมูลเหตุมาจากที่ตั้งอันเป็นคุณของสยามประเทศ ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณรับอิทธิพลจากภูมิอากาศของทะเลจีนใต้ โดยจะมีการก่อตัวของหย่อมความกดอากาศต่ำ (Low pressure cell) ขึ้น แล้วเคลื่อนตัวมาทางด้านตะวันตก ในขณะที่พัฒนาขึ้นเป็นความกดอากาศที่แรงขึ้นเป็นดีเปรสชัน (Depression) ต่อจากนั้นพัฒนาขึ้นเป็นพายุโซนร้อน (Tropical Storm) ในขณะที่เคลื่อนตัวขึ้นทำความเสียหายให้แก่ประเทศเวียดนาม แล้วกลับอ่อนกำลังลงเป็นดีเปรสชันนำฝนเข้าสู่ประเทศไทย โดยเฉพาะในภาคกลาง ทะยอยกันเข้ามาเป็นระยะๆ ทำให้สามารถเก็บกักน้ำไว้ เป็นประโยชน์แก่อุปโภคบริโภคโดยเฉพาะคือการทำนาข้าว และแผ่ขยายกลายเป็นอาชีพของคนส่วนใหญ่ของประเทศสืบมาจนบัดนี้

ชาวเกษตรกรปลูกเรือนเป็นที่อยู่อาศัย โดยยกใต้ถุนสูงพ้นระดับน้ำในท้องนา กลายมาเป็นลักษณะเฉพาะของเรือนไทยภาคกลาง และแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทคือประเภทชั่วคราว หรือกิ่งถาวร ไซไม้ไผ่ก่อสร้างเรียกว่าเรือนเครื่องผูก กับประเภทถาวร ไซไม้จริง เรียกว่าเรือนเครื่องสับ หรือเครื่องประดู่ ก็เรียก

เหตุอันเนื่องมาจากภูมิศาสตร์ และภูมิอากาศดังกล่าวนี้ หาได้มีอิทธิพลต่ออาชีพของประชากรและแบบอย่างของเรือนไทยที่เป็นแบบสะเทินน้ำสะเทินบกเท่านั้นไม่ ยังก่อให้เกิดภูมิปัญญา และวัฒนธรรมอันประกอบด้วยขนบธรรมเนียมประเพณี และพิธีกรรม ตลอดจนการเล่น อันเนื่องมาจากเกษตรกรรมมากมายหลายประการ สืบต่อกันมาจนบัดนี้

๘ เรือนโถงกับชีวิตคนสมัยก่อน

Jana Negoita เขียนคู่มือนำชมพิพิธภัณฑ์สถาน หมู่บ้านและศิลปะพื้นบ้าน (The village and Folk art museum) ที่บูคาเรสต์ เมืองหลวงของประเทศโรมาเนีย เริ่มจาก “... บ้านประเภทที่มีห้องเดียว ซึ่งชีวิตของคนทั้งครอบครัว ดำเนินร่วมกันอยู่ในห้องนั้น...” ไปจนถึงบ้านประเภทอื่นๆ เป็นลำดับไป

ประเทศไทยก็ไม่ต่างกับประเทศโรมาเนีย ศาสตราจารย์ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เขียนเล่าถึงเรือนโถงไว้เช่นเดียวกัน ว่า

“... เดียวนี้เราต้องมีห้อง จะนอนก็ต้องนอนห้องหนึ่ง จะกินก็ต้องอีกห้องหนึ่ง จะรับแขกก็ต้องอีกห้องหนึ่ง คนโบราณเขาไม่มีห้อง เขาอยู่หลังไหน ก็หลังนั้น กินก็ที่นี่ นอนก็ที่นี่ แขกไปใครมา ก็รับกันที่นั่น...”

เรือนโถงมิใช่สิ่งเดียวที่สะท้อนภาพชีวิตจำลองของคนสมัยก่อน แม้แต่ห้องน้ำก็เช่นเดียวกัน ศาสตราจารย์พันธุ์หญิง คุณหญิงผะอบ ไปชะกฤษณะ บันทึกชีวิตในวัยเด็กไว้ในเรื่อง “สาวชาวกรุง” ว่า

“... สมัยนั้นไม่รู้จักคำว่า “ห้องน้ำ” เพราะไม่เคยอาบน้ำในห้องเลย เด็กผู้ใหญ่อาบน้ำกันกลางแจ้ง แต่หลบมุมเสียนิดหน่อย ไม่ประเจิดประเจ้อ เด็กๆ แก้วผ้าคว่ำขันตักน้ำในตุ่มรดกันเย็นสบาย ถ้าบ้านอยู่ใกล้คลอง ก็กระโจนลงคลองเลย...”

๙ เรือนไทย และเรือนแพ ภาคกลาง

ภูมิปัญญาของสามัญชนในระดับหมู่บ้านในการปลูกสร้างที่อยู่อาศัยให้สอดคล้องกลมกลืนกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ แสดงออกให้เห็นได้ในลักษณะของเรือนไทย และเรือนแพ

อย่างแรกคือ **เรือนไทยภาคกลาง** เป็นเรือนไม้ชั้นเดียว แต่ยกใต้ถุนสูง เพื่อให้พื้นเรือนอยู่เหนือระดับน้ำในฤดูน้ำหลาก กระจกจะไต่กล่าวถึงลักษณะที่เด่นชัดของเรือนประเภทนี้ในตอนหลัง

อย่างหลังคือ **เรือนแพภาคกลาง** ซึ่งเป็นเรือนไม้ชั้นเดียว ตั้งอยู่บนแพ ลุกบวบไม้ไผ่ ลอยตามระดับน้ำขึ้น น้ำลงเอง เรือนแพนี้จะผูกไว้กับเสาหลายต้นตามริมแม่น้ำ หรือลำคลอง แต่สามารถล่องลอย ย้ายที่อยู่ไปได้ตามความปรารถนา เป็นวิถีชีวิตที่น่าประหลาดดังภาพนี้

น่าจะเล่าถึง**หมู่บ้านสะเทินน้ำสะเทินบก**แห่งหนึ่ง ซึ่งปรับตัวให้สอดคล้องกลมกลืนกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติได้ดีที่สุด เป็นหมู่บ้านที่มีลักษณะจำเพาะ ไม่เหมือนที่ใด และไม่มีที่ใดเหมือน ตั้งอยู่ที่ตลาดบางลี่ อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี ประกอบด้วย บ้านที่อยู่อาศัยกับห้องแถวประกอบการพาณิชย์ ทุกหลังสร้างขึ้นเป็น ๒ ชั้น เพื่อให้ใช้ได้ทั้งหน้าแล้งและหน้าน้ำ ด้วยเหตุนี้ จึงมีครัวและห้องน้ำอยู่ชั้นบน มีระเบียงกว้าง ต่อเนื่องและเดินติดต่อกันหมด ทั้งบ้าน ร้านตลาดและอื่น ๆ หมู่บ้านนี้ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำ ชาวบ้านทุกครอบครัวมีชีวิตอยู่กับน้ำ และยอมให้น้ำอยู่กับคนเพราะจะมีน้ำท่วมหมู่บ้านอยู่ครึ่งปี ในหน้าน้ำ พื้นชั้นล่างหายไปใต้น้ำ รถจะถอยออกไป เปิดทางให้เรือเข้ามาแทนที่ ชีวิตประจำวันตลอดจนการติดต่อ และการซื้อขายจะกระทำกันที่พื้นชั้นบน ครั้นน้ำลดจนแห้งในหน้าแล้งถนนจะโผล่ขึ้นมา เรือจะถอยออกไป เปิดทางให้รถวิ่งเข้ามาแทนที่ ทุกครอบครัวย้ายลงมาดำเนินชีวิตที่พื้นชั้นล่าง

วิถีชีวิตครรถลงนี้ เป็นที่ยอมรับกันตลอดมาอย่างผาสุกนับร้อยปี จนกระทั่งวันหนึ่ง เมื่อสิบกว่าปีมานี้ มีขบวนรถบรรทุกนำดินเข้ามาถมพื้นหมู่บ้านแห่งนี้ ตามความประสงค์ของคนกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นผู้ดำเนินการตัดสินใจที่จะเปลี่ยนวิถีชีวิตให้เหมือนกับที่อื่น ๆ

จุดนี้ จึงเป็นอวสานของหมู่บ้านอันมีเสน่ห์แห่งนี้

นอกจากนี้ ยังมีหมู่บ้านอีกแห่งหนึ่ง ดังภาพนี้ แม้ไม่ได้อยู่ภาคกลาง แต่น่าสนใจ เพราะเป็นหมู่บ้านที่มีลักษณะจำเพาะไม่เหมือนที่ใด และไม่มีที่ใดเหมือนอีก

แห่งหนึ่ง จึงขอนำมากล่าวไว้ ณ ที่นี้ด้วย หมู่บ้านแห่งนี้อยู่ที่ตำบลท่าขนอน ใน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ตั้งอยู่ในท่ามกลางเทือกเขาที่ล้อมอยู่เกือบรอบด้าน ดังที่ได้ชื่อ อำเภอย่างถูกต้องและเหมาะสมว่า “คีรีรัฐนิคม” ฉะนั้น เมื่อฝนตกเพียงชั่วข้ามคืน ก็จะทำให้เกิดน้ำท่วมได้เสมอ ด้วยเหตุนี้ หมู่บ้านจึงประกอบด้วย “แพบก” ดังภาพ เป็นบ้านไม้ชั้นเดียวตั้งอยู่บนบก แต่มีแพลูกบวบไม้ไผ่รองเป็นฐานอยู่ข้างล่าง บ้านแต่ละหลังผูกอยู่กับเสายาวด้วยห่วงกลม บ้านลอยขึ้นได้เมื่อน้ำท่วม และกลับลดลงสู่พื้นดินเองเมื่อน้ำลด นับเป็นตัวอย่างที่ดีอีกแห่งหนึ่งของการปรับวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

เรื่อง “แพบก” นี้ กระผมเป็นหนี้บุญคุณคุณหลวงยุกตเสวีวิวัฒน์ ผู้เคยรับราชการอยู่ที่กรมรถไฟหลวงและมีโอกาสเดินทางเข้าไปในถิ่นทุรกันดารทั่วประเทศ ท่านเล่าให้ฟังนานมาแล้วว่า แพบกนี้มีอยู่แห่งเดียว กระผมไม่แน่ใจว่าจะยังเหลืออยู่หรือไม่ เล่าต่อให้ ดร.สุเมธ ชุมสายฯ ฟัง ดร.สุเมธ เป็นผู้สนใจในเรื่องอย่างนี้ จึงเดินทางไปเสาะหาจนพบ และถ่ายภาพไว้ ดังที่ท่านทั้งหลายได้ชมอยู่ในขณะนี้

๘ ลักษณะที่เด่นชัดของเรือนไทยภาคกลาง

ย้อนกลับมาถึงเรื่องของเรือนไทยภาคกลาง กระผมได้พิจารณา และสรุปลักษณะที่เด่นชัดของเรือนไทยภาคกลางไว้เป็น ๒๔ ประการ ดังนี้

๑. ลักษณะเรือนสอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศซึ่งเป็นแบบสะเทินน้ำสะเทินบก มักอยู่ริมคลอง ไข้เรือเป็นพาหนะได้สะดวก และย่อมมีศาลาท่าน้ำ

๒. เป็นเรือนแบบมาตรฐาน ได้รับการพัฒนาปรับปรุงอย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลาหลายชั่วคน จนถือได้ว่าบรรลุถึงความสมบูรณ์ กำหนดเป็นแบบฉบับที่ยอมรับนับถือ จนกลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรมสืบมาจันทูวันนี้

ทั้งนี้ โดยมีพิกัดต้องให้สถาปนิกออกแบบให้

ลักษณะเป็นเรือนไม้ ไม้ทาสี มีลักษณะสอดคล้องเป็นธรรมชาติเหมือนกัน และกลมกลืนกันทุกหลังทั่วหมู่บ้านในมาตรฐานเดียวกัน นับเป็นการควบคุมทางสังคม มิให้แสดงฐานะเหลื่อมล้ำต่ำสูงกัน เกินสมควร

๓. เป็นเรือนชั้นเดียว ยกพื้นอยู่บนเสาสูง เพื่อให้พื้นเรือนอยู่เหนือระดับน้ำในฤดูน้ำหลาก ไม่ขวางกั้นทางน้ำไหล ได้ถูกโล่งว่าง เมื่อหมดหน้านาเข้าหน้าแล้งใช้เป็นที่ตั้งหูกทอผ้า และเป็นศูนย์กลางกิจกรรมชีวิตครอบครัว

นอกจากนั้น ยังมีลมโกรกเย็นสบายใต้พื้นเรือน และพาให้เย็นขึ้นไปถึงข้างบนด้วย

อนึ่ง การยกเรือนลอยขึ้นไปเช่นนี้ ย่อมทำให้เหลือพื้นที่ดินเท่าเดิม ต่างกับการสร้างบ้านทับลงไปบนพื้นดิน

๔. โครงสร้างของเรือนเป็นระบบ “เสากับคาน” และสำหรับเสาเรือนนั้นยังเป็นระบบ “ลั้ม สอบบน” เพื่อเพิ่มความแน่นหนามั่นคง

๕. บริเวณรอบตัวเรือน รมเย็นและเขียวขจีด้วยซุ้มไม้ซึ่งทำหน้าที่เป็นรั้วและบังพายุ นอกจากนั้นก็ปลูกไม้ยืนต้นและไม้ผล เช่น มะม่วง ขนุน ชมพู๊ เกาะ กลุ่มกันจนมองเรือนเกือบไม่เห็น

๖. ถือคติ “อย่าปลูกเรือนขวางตะวัน” เพื่อเลี่ยงแดด แต่รับลมประจำซึ่งพัดตรง และเฉียงมาจากอ่าวไทย ราว ๘ เดือน

รับลมตะเภา กลางฤดูร้อน ราว ๓ เดือน (ก.พ., มี.ค., เม.ย.)

รับลมพัททยา ดันฤดูฝน ราว ๓ เดือน (พ.ค., มิ.ย., ก.ค.)

รับลมสลาตัน ปลายฤดูฝน ราว ๓ เดือน (ส.ค., ก.ย., ต.ค.)

๗. ขนาดและส่วนสัดต่างๆ ของตัวเรือน กำหนดขึ้นจากขนาดร่างกายมนุษย์ เช่น ใต้ถุนสูง ไม่ได้ยกให้พื้นระดับน้ำท่วมเท่านั้น แต่ให้สูงพอสำหรับคนยืนกระหวัดเกล้า มุ่นมวยผมแบบโองโขตงได้โดยสะดวก และการลดชั้น จากเรือนลงไปที่ชาน จากชานลงไปที่นอกชาน เป็นชั้นที่สูงพอเหมาะสำหรับคนนั่งห้อยขา โดยไม่ต้องใช้เก้าอี้ หรือม้านั่ง แม้ระดับธรณี หน้าต่างหรือหย่อง ก็เตี้ยพอให้คนนั่งเท้าแขนมองผ่านช่องหน้าต่างออกไปข้างนอกได้

๘. จำนวนช่วงเสาเรือนและส่วนประกอบต่างๆ ของเรือน เป็นระบบเลขคี่ เช่นช่วงเสามี ๓ ช่วง ๕ ช่วง ชั้นบันได มี ๗ ชั้น ๙ ชั้น ฯลฯ

๙. รูปทรงหลังคาเป็นหลังคามีจั่วสูง ทรงจอมแห มีบันลมประดับด้านหัวท้าย

๑๐. ตัวเรือนมัก**ไม่กันห้อง** แต่ปล่อยให้เป็นโถงอย่างสมัยก่อน อย่างมากก็กันเพียงฝาเดียว

๑๑. ฝาเรือนมีหลายแบบ เลือกใช้ได้ตามฐานะหรือตามอัชฌาสัย ฝาเหล่านี้ทำเป็นแผงในระบบ**ปรางสำเร็จรูป** พร้อมทั้งจะยกขึ้นติดตั้งได้ทันที

๑๒. การปลูกเรือน **ใช้วิธีลงแขก** ซึ่งเป็นการผลัดกันรวมแรงทำงานให้แกกันและกันด้วยความสมัครใจโดยไม่มีค่าจ้างค่าอน ตัวอย่างเช่น การปลูกเรือนหอของพลายแก้วในวรรณคดีขุนช้างขุนแผน “...วันหนึ่งแล้วเสร็จสำเร็จการ...” เป็นการเอาขณะเวลา **ไม่ต้องใช้เวลาหลาย ๆ เดือน** แสดงถึงวิถีชีวิตของคนในละแวกบ้านซึ่งมีความรักใคร่สามัคคีกลมเกลียวกัน

๑๓. **ครอบครัวขยายขนาดใหญ่** โดยการต่อขยายนอกชาน และเพิ่มจำนวนเรือนตามต้องการ ครอบครัวขนาดใหญ่ มักมีหอกกลาง หอรี หอขวาง หอนั่ง หอนก และครัวไฟ เป็นครอบครัวขยาย อันประกอบด้วยบุคคลต่างวัยหลายช่วงอายุ มีเด็ก บิดามารดา และปู่ย่า หรือ ตายาย มีความรักใคร่ และยำเกรงกันเป็นทอดๆ การจัดเรือนหรือหอ ทุกหลังให้หันและล้อมเข้าสู่ชานนอกชานร่วมกันนั้น ย่อมแสดงถึงชีวิตไทยในประการที่มุ่งพิจารณาตนเองตามหลักพระพุทธศาสนา

๑๔. เป็นเรือนที่สามารถถอดฝา รื้อโครงเรือน และถอนเสาเรือน**ย้ายออกไปปลูกอยู่ที่อื่นได้** เหมือนย้ายเรือนแพ

๑๕. การลดชั้นให้เกิดพื้นที่ ๓ ระดับ คือ เรือน ชาน และนอกชาน นั้น ย่อม**เกื้อกูลขนบฐานานุศักดิ์** เช่น สงฆ์ หรือผู้ใหญ่มาหา ก็นิมนต์หรือเชิญให้นั่ง ณ ที่ซึ่งสูงกว่าระดับที่เจ้าบ้านนั่ง

๑๖. มีที่จัดไว้สำหรับ**ประดิษฐานพระพุทธรูปบูชา**โดยเฉพาะ อาจเป็นหอพระ ห้องพระ หรือหิ้งพระ เลือกได้ตามฐานะ หรือตามอัชฌาสัย

๑๗. พื้นเรือนยกสูงให้พื้นน้ำและพื้นความชื้นแฉะ เป็นโอกาสให้ขัดพื้นเรือนให้สะอาด ใช้นั่ง นอน ได้ **โดยไม่ต้องมีเครื่องเรือน**เหมือนอย่างบ้านของชนชาติอื่นซึ่งมีพื้นอยู่ที่ระดับพื้นดิน ทั้งยังทำให้เกิดธรรมเนียมถอดรองเท้าเมื่อขึ้นเรือนด้วย

อนึ่ง เครื่องเรือนที่รับเข้ามาใช้ในภายหลัง มักมีชื่อตามภาษาของประเทศเดิมที่เราิยมแบบอย่างเครื่องเรือนนั้นๆ เข้ามาใช้

๑๘. การทำสวนไม้ประดับหรือไม้ประเภทส่งกลิ่นหอม ทำเป็นสวนกระถางไว้บนนอกชาน เพราะไม่สะดวกที่จะทำสวนดังกล่าวบนพื้นดินซึ่งจะถูกน้ำท่วมทุกปี นอกจากนี้ยังมีอ่างบัว เขามอ และร้านไม้เลื้อยบนนอกชานนั้นด้วย

๑๙. หน้าต่างแต่ละช่องมีบาน ๒ บาน เปิดเข้าข้างใน ทุกช่องมีลูกกรงกันขโมย เปิดไว้ได้ทั้งคืน เว้นช่องเดียว(หรืออย่างมาก ๒ ช่อง) ซึ่งจะปิดเวลาค่ำคืนเพื่อความปลอดภัย ช่องที่เหลือไว้ไม่ติดลูกกรงนี้ ธรรมดาใช้ผล่ล้างหน้าต่าง หรือเพื่อป็นออกได้ในกรณีฉุกเฉิน เช่น หนีโจร หนีไฟ

๒๐. ธรณีประตูเข้าตัวเรือนมักยกขึ้นสูง เพื่อกันเด็กวัยอุ่มที่อาจคลานออกมาเป็นอันตรายได้ จึงมีลูกหีบติดตั้งไว้ตรงช่องประตูเพื่อเป็นบันได ๑ ขั้นสำหรับเหยียบก้าวข้ามธรณีเข้าไปในตัวเรือน

๒๑. ที่ประตูหัวบันไดมีหลังคา ขนาดพอเหมาะสำหรับคลุมกันแดดกันน้ำค้างให้แก่แขกผู้มาเยือนและเจ้าบ้าน ซึ่งมักจะมาสนทนาต่อ เพราะชีวิตมีเวลา มาก ไม่รีบเร่ง และรำลាក់กันอีกเป็นครั้งที่ ๒(หรือ ที่ ๓) ในบรรยากาศอันหอมอบอวลของดอกไม้ไม้เถาข้างประตู

๒๒. เป็นเรือนที่มีช่องลม ซึ่งมีลูกกรงหรือมีแผงฉลุลดลวดลายอยู่ที่คอสองใต้อะเส เพื่อช่วยระบายอากาศร้อนในห้องออกไป

๒๓. การลดชั้นจากเรือนลงไปที่ชาน และจากชานลงไปทีนอกชาน ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างระดับเป็นแนวยาวตลอดเรือน เรียกว่าช่องลมตลอด ทั้งช่องลมเรือน และช่องลมชาน ช่วยให้คนบนเรือนได้รับลมที่ผ่านขึ้นมาจากใต้ถุนอีกทางหนึ่ง

๒๔. ระบบแสงตามธรรมชาติ จำแนกเป็น ๓ ระดับตามความอ่อนเข้มให้เหมาะแก่ส่วนทั้ง ๓ ของบ้านเรือนอันได้แก่ ตัวเรือน ชาน(หรือระเบียง) และนอกชาน

ที่ตัวเรือน	เป็นที่มีแสงสลัว	ไม่ถึงสว่าง
ที่ชาน(หรือระเบียงหรือพะไล)	เป็นที่มีแสงสว่าง	แต่ไม่ถึงถูกแดด
ที่นอกชาน	เป็นที่มีแสงแดด	ก็มีแสงเดือนในเวลาค่ำคืน

ส่วนแรก **ที่ตัวเรือน** เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป และรักษาอิฐของปูทวด เป็นที่เก็บกำปั่นเงินและโฉนด รวมทั้งสมุดไครภูมิ และนิทานชาดก ประการที่สำคัญคือใช้เป็นที่พักนอน การที่ตัวเรือนเป็นที่มืดสลัว จึงนับว่าเป็นการเหมาะสม

ส่วนที่ ๒ **ที่ชาน** หรือ ระเบียงหรือพะไล ใช้เป็นที่นั่งเล่น นอนเล่น และใช้เป็น ที่รับแขกในกรณีที่ไม่มีหอนวางไว้สำหรับผู้มาเยือน การที่ระเบียงเป็นที่มืดสลัวแต่ไม่ถึงถูกแดด จึงนับว่าเป็นการเหมาะสม

ส่วนสุดท้าย **ที่นอกชาน** ณ พื้นซึ่งยกหนีขึ้นมาจากพื้นดินนั้น มีหน้าที่ทดแทน พื้นดินที่มักจะเฉอะแฉะ หรือหายไปอยู่ใต้น้ำ และมีหน้าที่สำคัญอีก ประการหนึ่งคือ เป็นตัวเชื่อมเรือนหลายๆ หลังเข้าด้วยกัน รวมทั้ง หลังที่เพิ่มขึ้นใหม่ในการขยายครอบครัวด้วย

นอกจากไม้กระถาง อ่างบัว และเขามอซึ่งไม่อาจจะอยู่กับพื้นดิน เพราะ เหตุหน้าท่วมทุกปีแล้ว ยังมีร้านไม้เลื้อยอีกด้วย

เวลากลางวัน มีแสงแดดแผดกล้า ใช้นอกชานเป็นที่ตากฟูก ตากกะป็น้ำปลา และตากข้าวสุกเป็นข้าวตากไว้บดทำข้าวดูแจกเด็ก เวลากลางคืน มีแสงเดือน แสงดาว มีลมพัดเย็นสบาย ใช้นอกชาน เป็นแหล่งกลางเพื่อการชุมนุมพักผ่อน หลานนวดให้ตาซึ่งตอบแทน ด้วยการเล่านิทานให้หลานฟังท่ามกลางบรรยากาศที่อบอุ่นไปด้วย กลิ่นหอมของดอกไม้ประเภทบานกลางคืน

การที่นอกชาน เป็นที่มีแสงแดดในเวลากลางวัน จึงนับว่าเป็น การเหมาะสม

ภูมิปัญญาของชาวบ้านในการวางส่วนทั้ง ๓ ของบ้านเรือน ให้ รับกับระดับทั้ง ๓ ของแสงสว่างเพื่อการดำเนินชีวิตอย่างสะดวก และ ผาสุกเช่นนี้ คงจะคล้ายข้อตำหนิของคนทั้งหลาย รวมทั้งสถาปนิก บางคนลงไปได้บ้างในประการที่ว่า เรือนไทยนั้นมีดี อยู่ไม่สบาย และ ทึบ ไม่น่าอยู่

๒.๒ สถาปัตยกรรมแห่งสัญลักษณ์ : วัดและวัด

เมื่อได้กล่าวถึงเรื่องสถาปัตยกรรมพื้นบ้าน ที่อยู่อาศัยของสามัญชน ภาคกลางแล้ว จะขอกล่าวถึงตอนต่อไป ว่าด้วยเรื่อง สถาปัตยกรรมประเภทวังและวัดซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมที่แตกต่างออกไป คือเป็นสถาปัตยกรรมแห่งสัญลักษณ์ และเป็นสถาปัตยกรรมที่มีความแนบแน่นกับชีวิตของชาวไทยรุ่นก่อนๆ มาจนถึงรุ่นปัจจุบัน และน่าจะหวังได้อย่างมั่นใจว่าจะสืบทอดต่อไปอีกนานเท่านานในอนาคต

สถาปัตยกรรมไทยประเภทวังและวัดได้รับอิทธิพลส่วนใหญ่มาจากศาสนาฮินดู ศาสตราจารย์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้บรรยายเรื่อง “อิทธิพลของศาสนาฮินดูต่ออารยธรรมไทย” มีข้อความที่เกี่ยวกับสถาปัตยกรรมอยู่ตอนหนึ่ง ดังนี้

“ทางด้านสถาปัตยกรรมไทยนั้น อิทธิพลของศาสนาฮินดูยังแลเห็นได้อยู่จนทุกวันนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตามราชสถาน และศาสนสถาน แนวความคิดทางไศเลนทร คือพระเป็นเจ้าผู้สถิตอยู่บนยอดเขานั้น แลเห็นได้ชัด สถาปัตยกรรมที่เรียกว่าปราสาทนั้น มีอยู่ตามวัดในพระพุทธศาสนาทั้งหมด ทั้งที่เป็นเรื่องของศาสนาฮินดู เพราะเป็นสิ่งก่อสร้างที่แสดงออกเรื่องเขาพระสุเมรุ เริ่มแต่ฐานล่างที่สุดเรียกว่าฐานปัทม์แปลว่าดอกบัว แต่ก็หมายถึงน้ำหรือทะเลสาบหรือทะเลก็ได้ น่าจะหมายถึงเกษียรสมุทร ต่อขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งถึงฐานสิงห์ แม้จะไม่มียูปลิงห์ก็จะทำมุมให้เหมือนทำสิงห์โดยสังเขป ต่อขึ้นไปเป็นฐานครุฑ มักจะมีรูปครุฑจับ มากบ้างน้อยบ้าง ทั้งสิงห์และครุฑเป็นสัตว์หิมพานต์ อยู่บนเขาพระสุเมรุ แต่ต่างชั้นกัน ต่อจากนั้นขึ้นไปก็ถึงฐานเทพประนม หมายถึงเทวดาที่ค้อยบูชาพระเป็นเจ้า... องค์พระมหากษัตริย์นั้นคือพระผู้เป็นเจ้าประทับอยู่เหนือฐานเทพประนมอีกชั้นหนึ่ง แม้แต่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก็อยู่ในแนวความคิดนี้ เพราะมีฐานปัทม์อยู่ชั้นล่างสุด เหนือมันขึ้นไปก็มีรูปสิงห์สำริดอยู่โดยรอบ แล้วจึงถึงรูปครุฑล้อมรอบพระอุโบสถตรงได้หน้าต่าง ส่วนเทพประนมนั้นไปปรากฏอยู่บนบุษบกที่ประดิษฐานพระแก้วมรกต”

ข้อความนั้นเป็นการบรรยายอย่างชัดเจนถึงอิทธิพลของศาสนาฮินดูที่มีต่อสถาปัตยกรรมไทย ของศาสตราจารย์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช

ศาสนสถาน

ในด้านของศาสนสถาน หรือวัดวาอาราม จากจิตรกรรมฝาผนัง โบสถ์ และวิหาร ดังภาพจากวัดพระศรีรัตนศาสดาราม รวมทั้งวัดอินทาราม ชลบุรี ที่ฉายอยู่นี้ เราจะได้เห็นภาพเขาพระสุเมรุล้อมอยู่ด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์ หรือเขา ๗ วง ได้แก่ เขายุคนธร อีสินธร กรวิก สัทส เนมินทร วินันตก และอัศกัณ รวมทั้งได้เห็นพระอาทิตย์ชักรถอยู่บนเวหาด้านซ้าย และพระจันทร์ชักรถอยู่ด้านขวา นอกจากนี้ยังมี ทวีปสำคัญทั้ง ๔ รายอยู่ทั้ง ๔ ทิศ ได้แก่ ชมพูทวีป บพพวิเทหทวีป อุตระกาโรทวีป และอมรโคยานทวีป อนึ่ง ยังมีทวีปย่อยชื่อ ยูปรทวีปอีก ๔ ทวีป แทรกอยู่ระหว่างทวีปใหญ่ทั้ง ๔ นั้นด้วย

เมื่อรัชกาลที่ ๑ โปรดให้ขุดคูเมืองสร้างกำแพงและป้อมที่ชาวบ้านเรียกว่า คลองโง่งอย่างบางลำพูนั้น ทรงพระราชทานนามป้อมที่ปัจจุบันเป็นธนาคารกรุงเทพ สาขาผ่านฟ้า และป้อมใกล้วัดบวรนิเวศน์ ซึ่งรื้อไปแล้วเช่นเดียวกัน ว่าป้อมยุคนธร และป้อมอิสินธร ตามชื่อทิวเขาสัตตบริภัณฑ์ และพระราชทานนามป้อมที่อยู่ปากคลอง บางลำพูริมแม่น้ำเจ้าพระยาว่า ป้อมพระสุเมรุ

จากความรู้อันไตรภูมิโลกสันฐานเกี่ยวกับเขาพระสุเมรุ เขาสัตตบริภัณฑ์ และ ทวีปสำคัญทั้ง ๔ ตลอดจนสันนิษัตริสมุทท ที่เราได้รับจากจิตรกรรมฝาผนังในโบสถ์ วิหาร และจากสมุดข่อย เราเดินออกมาสู่บริเวณวัด จะเห็นพระปรางค์หรือพระเจดีย์ องค์ประธานเป็นสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุซึ่งถือว่าเป็นแกนกลางของโลก รายรอบทั้ง ๔ มุม ด้วยปรางค์หรือเจดีย์ทิศ ๔ องค์ เป็นสัญลักษณ์แทนทวีปสำคัญ ทั้ง ๔ ดังตัวอย่างจากภาพที่ฉายนี้เป็นลำดับไป คือปรางค์วัดอรุณราชวรารามใน กรุงเทพฯ และปรางค์วัดไชยวัฒนาราม กับเจดีย์วัดกุฎีดาว ซึ่งอยู่ในจังหวัดพระ-นครศรีอยุธยาทั้ง ๒ วัด

เช่นเดียวกัน เมื่อเราเดินทางไปชมปราสาทหินที่พิมาย หรือที่เขาพนมรุ้ง หรือเดินทางไปชมปราสาทหินนครวัด นครธมในกัมพูชา เราจะเห็นปรางค์ประธาน สูงเด่นอยู่ท่ามกลางส่วนอื่นของปราสาท เพราะเป็นสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุ มีปรางค์ทิศรายรอบอยู่ทั้ง ๔ มุม เป็นสัญลักษณ์แทนทวีปสำคัญทั้ง ๔ ส่วนสระ คลอง หรือคูน้ำขนาดใหญ่ ที่ล้อมอยู่รอบปราสาทหินนั้นคือสัญลักษณ์ของสันทร-สมุทท

เมื่อเราชมปรากฏ์ เจดีย์ และปราสาทหินเหล่านั้น จึงเท่ากับเราเฝ้าเป็นพยานดูการจำลองและย่อส่วนของจักรวาล โลก ทวีป และมหาสมุทรลงมาเป็นถาวรวัตถุที่เรากำลังชมอยู่นั่นเอง

ราชสถาน

ในด้านของราชสถานหรือวัง บริเวณราว ๑๕๐ ไร่ ที่ล้อมอยู่ด้วยกำแพงในใจกลางกรุงเทพมหานครนี้ เป็นบริเวณซึ่งมีความสำคัญที่สุดของประเทศชาติไทย เพราะเป็นที่ตั้งของพระบรมมหาราชวัง อันประกอบด้วยหมู่ปราสาทราชมนเฑียร มีอาคารพระที่นั่งอันสวยงามสร้างเรียงรายอยู่อย่างสง่าผ่าเผย

ท่านผู้ใหญ่เล่าไว้เป็นข้อสังเกตว่า พระที่นั่งต่าง ๆ ในพระบรมมหาราชวังนั้น มีความแตกต่างกับพระตำหนักในประการที่ว่าพระตำหนักเป็นที่ประทับตามธรรมดาเช่นเดียวกับบ้านคนทั่วไป ส่วนพระที่นั่งถือกันว่าเป็นปราสาทที่สถิตของพระผู้เป็นเจ้าของ โดยมีคิดว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทวราช เปรียบดังพระอินทร์ผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เหนือยอดเขาพระสุเมรุ นามของพระที่นั่งหลายองค์จึงตั้งขึ้นให้รับกับองค์พระอินทร์ เช่น พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เป็นต้น

ภาพนี้เป็นภาพพระที่นั่งสนามจันทร์ ซึ่งมีลักษณะเป็นศาลาขนาดกะทัดรัด ตั้งอยู่หน้าหอพระธาตุมณเฑียร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขา พระราชทานสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ครั้งยังทรงดำรงพระอิสริยยศกรมหลวง กล่าวถึงพระที่นั่งองค์นี้ว่า

“...เป็นราชบัลลังก์ของพระพุทธ
 เลิศล้ำบรรทมพึงพาบอยู่เสมอ...
 รับสั่งให้ขึ้นไปบนนั้น ก็เฝ้าได้
 แต่ใครขึ้นไปนั่งเล่น ก็เป็นบ้า...”

เมื่อรัฐบาลไทยเข้าเป็นภาคีในอนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ นั้น สำหรับมรดกทางวัฒนธรรม รัฐบาลได้พิจารณาคัดเลือกสถานที่ซึ่งมีลักษณะเด่น มีคุณค่า และมีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศิลปะสถาปัตยกรรมอันเป็นที่รู้จักในระดับโลก เสนอต่อองค์กรว่าด้วย

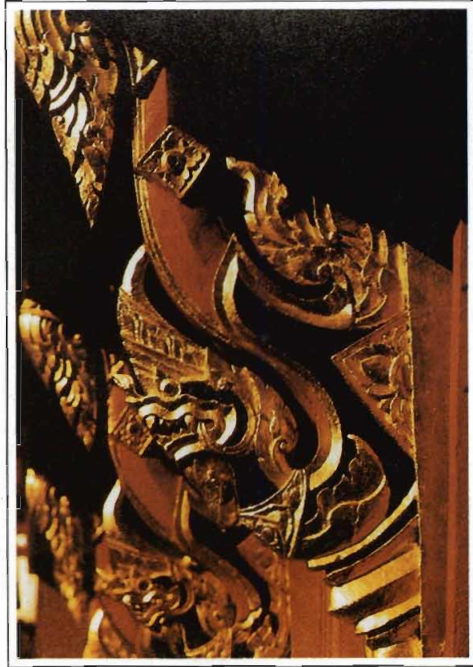

พระที่นั่งสีตลาภิรมย์ในพระบรมมหาราชวัง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีกระแสพระราชดำรัสทรงอุทิศศาลาไทย
ให้แก่ศูนย์ตะวันออก-ตะวันตก ที่ฮาวาย

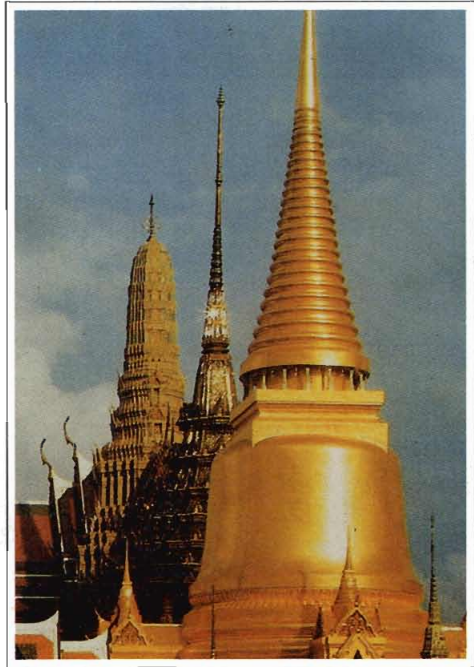
คันทวย หอพระไตรปิฎก
วัดพระซัง โฆษิตาราม

ศาลาราชการุณย์ พิพิธภัณฑสถาน ค่ายอพยพชาวเขมร

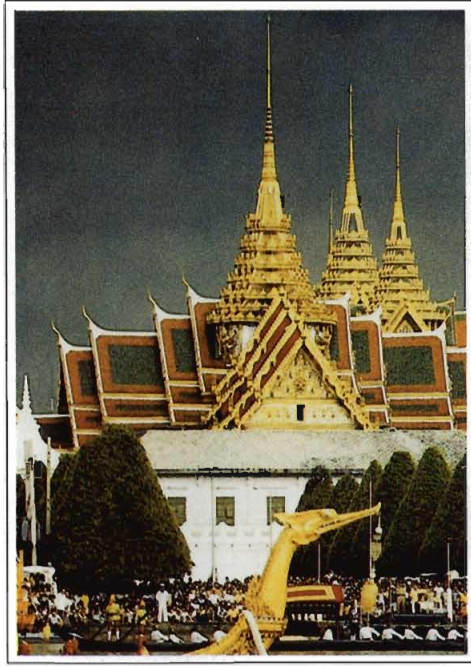

พระบรมมหาราชวัง และวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มองจากอากาศ

มุมหนึ่งของพระบรมมหาราชวัง

พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทใน
พระบรมมหาราชวังมองจาก
ฝั่งตรงข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา

กลุ่มเรือนไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ(UNESCO) เพื่อบรรจุ
เข้าไปในบัญชีรายชื่อมรดกทางวัฒนธรรมของโลก โดยเรียงลำดับตามกาลสมัย นับ
จากยุคก่อนประวัติศาสตร์มาจนถึงปัจจุบัน ดังนี้

๑. แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง
๒. อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัยและกำแพงเพชร
๓. อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา
๔. พระบรมมหาราชวัง และวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สำหรับรายการพระบรมมหาราชวัง และวัดพระศรีรัตนศาสดาราม นั้น
เฟเดอริโก มายอร์ ผู้อำนวยการใหญ่ขององค์การยูเนสโก ได้เดินทางมาชม และ
สดุดีว่ามีความงามล้ำเลิศด้วยเอกลักษณ์แบบไทยเป็นเฉพาะตัว จะหาที่ใดในโลก
มาเปรียบมิได้ จึงรู้สึกผิดหวังที่รัฐบาลไทยระงับการเสนอรายการนี้เสีย

เหตุที่รัฐบาลไทยระงับการเสนอรายการนี้ ก็เนื่องจากความแตกต่างเป็นพิเศษ
ของพระบรมมหาราชวังของไทยดังกล่าวแล้วข้างต้น จึงไม่อาจถือว่าเป็นเพียงศิลปะ
สถาปัตยกรรมอย่างพระราชวังของชาติอื่น ที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกทาง
วัฒนธรรมของโลกไปแล้วได้ ฉะนั้น ด้วยความสำนึกถึงเรื่องเบื้องสูงเบื้องต่ำ
ตลอดจนการควรมีควร จึงมีมติว่าจะดำเนินการในเรื่องนี้ต่อไปอย่างไรก็ตาม จำเป็น
ที่จะต้องมีการพิจารณาอย่างรอบคอบ ด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่งในการที่จะกราบ
บังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตพระราชทานวินิจฉัยตามครรถ้องต่อไป แต่ในขั้นนี้
เห็นว่ายังไม่สมควรที่จะรบกวนเบื้องพระยุคลบาทด้วยประการใดๆ

❁ สถาปัตยกรรมไทย : การสร้างสรรค์ความงาม

เมื่อเราพิจารณาอาคารในสถาปัตยกรรมไทย ประเภทวัง และวัด จะเกิด
ความรู้สึกว่า มีความงดงาม อ่อนช้อย สงบ และประการที่สำคัญคือมีความงาม ทั้งนี้
เพราะเป้าหมายของสถาปัตยกรรมไทยคือ การสร้างสรรค์ความงามให้ปรากฏ โดยใช้
วิธีการใหญ่ ๒ วิธี คือ

ก. **โดยวิธีแตกปริมาตร** หรือพื้นที่ใหญ่ ออกเป็นปริมาตรหรือพื้นที่ที่มี
ขนาดเล็กๆ หลายส่วน ประกอบกัน

ข. โดยวิธีสร้างปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติขึ้น เพื่อให้ผู้ชมเกิดความรู้สึกถึงความเบา

ก. การสร้างสรรค์ความเบาโดยวิธีแตกปริมาตร

ตัวอย่าง ๔ ประการในวิธีแตกปริมาตรใหญ่ดังกล่าว มีดังนี้

ก. ๑ แบ่งหลังคาออกเป็นส่วนกลางค่อนข้างชัน ควบกับส่วนข้างซึ่งค่อนข้างลาด

ดูตัวอย่างหลังคาที่สร้างทอดเดี่ยวอย่างหลังคาโรงงาน ย่อมทำให้เห็นว่าเป็นหลังคาที่มีขนาดใหญ่ มีปริมาตรและน้ำหนักมาก

หลังคาโบสถ์หรือวิหารที่คลุมพื้นที่เท่าโรงงานดังกล่าว นายช่างจะไม่ทำหลังคาทอดเดี่ยวเช่นนั้น แต่จะแบ่งหลังคาออกเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนบนกับส่วนริม ต่อเนื่องกัน หลังคาส่วนกลางเป็นรูปจั่ว ทรงค่อนข้างชัน หลังคาส่วนริมมีลักษณะเป็นปั้นหยา หรือปีกนก ไม่ชันอย่างหลังคาส่วนบน และลาดลงสู่ชายคาทั้ง ๔ ด้าน

ก. ๒ แดกหลังคาโบสถ์หรือวิหารออกเป็น ๓ ส่วน ให้หลังคาประธานที่มีขนาดใหญ่อยู่ตรงกลาง และมีหลังคามุขอยู่ที่ส่วนหน้า และส่วนหลังของโบสถ์หรือวิหาร โดยลดหลังคามุขทั้งขนาด และระดับลงให้ต่ำกว่าหลังคาประธาน นับเป็นอีกวิธีหนึ่งในการสร้างสรรค์ความเบาให้แก่ตัวอาคาร

ก. ๓ แดกหลังคาด้านข้างออกเป็นหลายชั้นย่อยๆ โดยจัดความถี่ของชั้นซ้อนให้ชนานที่ที่ส่วนล่างของหลังคา แล้วเพิ่มความห่างชั้นในชั้นซ้อนถัด ๆ ขึ้นไปเป็นลำดับ จนถึงหลังคายอดสุด

ก. ๔ แดกมุมใหญ่ของปราสาท หรือเจดีย์ ให้เกิดเป็นมุมย่อยหลาย ๆ มุม โบราณนิยมแดกมุมเป็นเลขคู่ เช่น เป็น ๓ เมื่อรวม ๔ มุม ก็เป็น ๑๒ เรียกว่าย่อมุมไม้ ๑๒ การย่อมุมไม้จำนวนเท่าใดจึงจะเหมาะสมนั้น ขึ้นอยู่กับขนาดของปราสาทหรือเจดีย์นั้นๆ ภาพนี้ เป็นภาพปราสาทวัดอรุณราชวราราม ซึ่งมีขนาดใหญ่พิเศษ แดกมุมถึง ๙ รวมทั้ง ๔ มุมเป็น ๓๖ เรียกว่าย่อมุมไม้ ๓๖ ปราสาทบางองค์ย่อมุมไม้จำนวนมากจนกลายเป็นปราสาทแบบกลีบมะเฟือง ก็มี

การย่อมุมไม้ เป็นการเปลี่ยนความคมกล้าหนาที่บออย่างที่ปรากฏในสันเหลี่ยมของปิรามิด ให้กลายเป็นความเบา และพราวแพรวดังปรากฏตามภาพพระปรางค์วัดอรุณที่ท่านกำลังชมอยู่นี้ เทียบเหมือนการถ่ายรูปติดกระดาษรูปนี้ โดยวิธีเคลื่อนกล้องเพื่อให้ภาพมีลักษณะเชิงซ้อน

ข. การสร้างสรรค์ความเบาโดยวิธีสร้างปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติ

ตัวอย่าง ๔ ประการในการสร้างปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติ มีดังนี้

ข. ๑ **ทางหงส์** เครื่องล่ายองตัวนาคที่ทำกริยาประหนึ่งเลื่อยลงมาตามแนวจันทันหลังคาของจั่วหน้าบัน เพื่อถ่ายน้ำหนักลงบนโครงที่รองรับเช่นแป หรืออะเส เพื่อถ่ายลงเสา แต่พอเลื่อยมาถึงโครงรองรับดังกล่าว กลับเปลี่ยนใจ วกกลับทางซุยอดซึ่งเรียกว่าทางหงส์ (ลาวเรียกว่านาคยกคอ) ขึ้นท้องฟ้า ดังภาพนี้ ทำให้รู้สึกว่ามีน้ำหนักถ่ายน้ำหนักลงบนโครงที่รองรับ

ข. ๒ **ทวยรับชายนาค** ทวยรูปพญานาคที่ทำกริยากิ่งขดกึ่งเลื่อยอยู่นั้น แม้โดยความเป็นจริง จะใช้เป็นสิ่งค้ำยันและรับน้ำหนักชายนาค แต่จะทำให้เราเกิดความกังขาว่า พญานาคอันอ่อนช้อยนั้น จะรับน้ำหนักอะไรได้ ด้วยเหตุนี้เราจึงเห็นเป็นว่าชายนาคในสถาปัตยกรรมไทย น่าจะเบา ลอย และไร้น้ำหนัก ดังภาพที่ต่อมาจากหอพระไตรปิฎกวัดระฆังโฆสิตารามนี้

ข. ๓ **บัวหัวเสา หรือบัวจกกล** โดยความเป็นจริง เสานี้รองรับน้ำหนักของเครื่องบนไม่ว่าจะเป็นคาน ช่อ หรืออะเสอย่างเต็มที่ แต่การรับรู้ผ่านทางจักขุประสาท เข้าสู่จิตวิญญาณ กลับทำให้เห็นเป็นว่า เครื่องบนนั้นเบาและไร้น้ำหนัก เพราะวางอยู่บนดอกบัวซึ่งโดยธรรมชาติย่อมประกอบด้วยกลีบอันอ่อนนุ่ม บอบบาง และอ่อนสลวย ดอกบัวจะรับน้ำหนักอะไรได้ จะพอรับได้ก็แต่สิ่งที่เบาอย่างนุ่นเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ เราจึงเห็นเป็นว่าเครื่องบนเช่น จั่ว หรือ หน้าบัน ในสถาปัตยกรรมไทย น่าจะเบา ลอย และไร้น้ำหนัก ดังภาพบัวเสาเหลี่ยม และบัวเสากลมที่ฉายอยู่นี้

(ยังมีบัวซึ่งไม่รับน้ำหนัก เพราะใช้เป็นเจดีย์สมัยสุโขทัย คือเจดีย์ทรงบัวตูม ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพโปรดเรียกว่า เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ และ

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์โปรดเรียกว่า เจดีย์ทรงทนาน เหตุที่
อดีตอธิบดีกรมศิลปากร คุณธนิต อยู่โพธิ์ เรียกว่า เจดีย์ทรงบัวตูม เพราะได้
ตากถางแถววัลย์ และป็นขึ้นดูอย่างใกล้ชิดจนสามารถมองเห็นลายปูนเป็นรูปกลีบบัว
อย่างชัดเจน)

ข. ๔ **ฐานแบบ “ห้องอัสตงคต”** หรือ ฐานอันโค้งดุจเรือสำเภา ทำให้
อาคารบนฐานนั้น ไม่ว่าจะป็นโบสถ์หรือวิหารกลายเป็นเรือสำเภาไปทั้งหลัง เป็น
เรือสำเภาซึ่งกำลังลอยฟ่องท่องนที ด้วยเหตุนี้ เราจึงเห็นเป็นว่าโบสถ์หรือวิหาร
ในสถาปัตยกรรมไทย มีความเบา ประหนึ่งเรือที่ลอยอยู่ในน้ำ ดังภาพที่ฉายนี้ และ
มีอรรถาธิบายเปรียบด้วยยานอันนำข้ามห้วงสังสารวัฏ

บางที หลังคาทำเป็นรูปโค้งแบบห้องอัสตงคตเช่นเดียวกับฐาน ก็มี

ควรจะกล่าวไว้ ณ ที่นี้ด้วยว่า ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งของสถา-
ปัตยกรรมไทย คือ **ความเปิดเผย** ไม่มีการปกปิดหรือซ่อนเร้นโครงสร้าง ไม่ว่าจะ
เป็น เสา คาน ช่อ อกไก่ หรือแป แต่จะแสดงออกอย่างเปิดเผยและชัดแจ้ง โดย
ถือเป็นส่วนประดับไปในตัว นอกจากนั้นยังมีการเสริมความงามของโครงสร้างนั้นๆ
ด้วยการตกแต่งพื่อเหมาะพองามอีกด้วยดังภาพนี้

๐ จุดเด่นพิเศษของวัดเบญจมบพิตร

ในการอบรมวิชามัคคุเทศก์ ปรากฏว่านักศึกษาส่วนใหญ่ไม่ทราบว่าวัด
เบญจมบพิตร มีแผนผังต่างกับวัดอื่นๆ อย่างไร

วัดทั่วไป มีโบสถ์หรือวิหารตั้งอยู่ตรงกลางลานอันล้อมด้วยระเบียงจงกรม
หรือวิหารคด เมื่อมองดูโบสถ์หรือวิหารจากนอกวัด จึงไม่อาจเห็นโบสถ์หรือวิหาร
ได้เต็มตัว ดังภาพวัดพระเชตุพนฯ และวัดสุทัศน์ ที่ฉายนี้

แต่วัดเบญจมบพิตร มีระเบียงหรือวิหารคดล้อมรอบที่ว่าง ไม่มีโบสถ์อยู่
ตรงกลางลานอย่างวัดอื่นๆ เพราะแผนผังกำหนดให้โบสถ์ตั้งอยู่คาบกับระเบียง และ
ยื่นล้ำออกมาข้างหน้า ทำให้คนมองเห็นโบสถ์ได้เต็มตัว ดังแต่ยังอยู่นอกวัด ดังภาพนี้
ที่แสดงจุดเด่นพิเศษที่ทำให้โบสถ์วัดเบญจมบพิตร แตกต่างกับโบสถ์ของวัดอื่น ๆ

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ผู้ทรงออกแบบวัดเบญจมบพิตร ในรัชกาลที่ ๕ ทรงถ่อมพระองค์ว่ามีได้คิดวิธีนี้ขึ้น หากแต่ถ่ายทอดแบบอย่างมาจาก วิหารพระพุทธชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งปรมาจารย์โบราณได้ออกแบบและก่อสร้างขึ้นไว้เป็นเวลาหลายร้อยปีมาแล้ว

๒.๓ ความสำคัญของหลังคาในสถาปัตยกรรมไทย

ที่อยู่อาศัยสมัยดั้งเดิมมีสภาพเป็นที่ปะผิง ซึ่งป้องกันแดดและฝนจาก เบื้องบนด้วยหญ้าคาอันเป็นเหตุให้เรียกส่วนที่ค้ำแดดค้ำฝนนั้นว่าหลังคา ระยะเวลา ได้มีวิวัฒนาการมาจนมีรูปลักษณะหลังคาหลายอย่างแตกต่างกันออกไปตามถิ่นฐาน ที่มีสภาพภูมิอากาศไม่เหมือนกัน นอกจากนั้นระบบสังคมและเศรษฐกิจ ตลอดจน ขนบประเพณียังเป็นแรงหนุนและชี้นำรูปลักษณะหลังคาของแต่ละเชื้อชาติอีกด้วย โดยเฉพาะหลังคาของอาคารสำคัญๆ

ภาพนี้ แสดงรูปลักษณะและหลังคาอาคารสำคัญๆ ของเชื้อชาติทั้ง ๔ คือ แวก ฝรั่งเศส ไทย จีน เปรียบเทียบกัน

หลังคาอาคารของแวกเป็นรูปโดมครึ่งทรงกลม เหมือนเครื่องโศกศีรษะของ แวก

หลังคาของฝรั่งเศสเป็นหลังคาแบนราบ เหมือนหมวกทรงตัดของฝรั่ง

หลังคาของไทยมียอดสูงชะลูดและแหลมเรียวอยู่บนปราสาท เหมือนชฎา หรือมงกุฎของไทย

หลังคาของจีนเป็นรูปกรวยคว่ำอยู่บนอาคารรูปกลองเหมือนหมวกกุ่มเล็ก ของจีน

กระผมออกจะเห็นคล้อยตามภาพนี้ว่า หลังคาอาคารสำคัญๆ ของคนเชื้อชาติใด มักจะมีลักษณะคล้ายกับเครื่องสวมศีรษะของคนเชื้อชาตินั้น แม้ไม่อาจจะตอบได้ว่ามันเป็นเช่นนั้นด้วยเหตุผลใด และปัญหาที่จะตามมาอีกว่าหลังคาล้อหมวก หรือว่าหมวกล้อหลังคา หรือหลังคาและหมวกพัฒนาล้อกันไปล้อกันมากี่

ยิ่งยากที่จะตอบได้ ในที่สุดอาจจะลงเอยว่ามันไม่ได้ล้อกันเลย หากแต่เราล้อตนเอง เล่นเท่านั้น

ภาพต่อไปนี้แสดงว่าประเทศที่อยู่ในภูมิภาคเดียวกัน ย่อมจะมีลักษณะของหลังคาคล้ายคลึงกัน เราเดินทางขึ้นไปทางเหนือ พบหลังคาโบสถ์ที่ลึบสองบันนา เหมือนกันกับหลังคาโบสถ์ของไทย ทั้งการออกแบบก็ใช้เทคนิควิธีสร้างสรรค์ความเบาดังกล่าวแล้วในตอนที่ ๒ เช่นเดียวกัน ครั้นเดินทางล่องใต้ ก็พบหลังคาแบบเดียวกันนี้อีกที่มาเลเซียดังภาพที่ฉายเรียงลำดับให้ชมนี้

ครั้นเดินทางจากเอเชียไกลแสนไกลออกไปถึงภูมิภาคยุโรปเหนือ ยังไปพบโบสถ์แบบที่เรียกว่า Stave Church ดังภาพนี้ ที่กรุงออสโล ประเทศนอร์เว มีหลังคาที่ราวกับทำไปจากล้านนา ไม่ว่าจะโดยรูปทรงพร้อมทั้งห้วงใหญ่ หรือนาคแฝงไม้แกะสลักกลดลาย กระจเบื้องไม้มุงหลังคา และวัสดุก่อสร้างอื่นๆ ทั้ง ๆ ที่อยู่คนละภูมิภาคแต่มีลักษณะคล้ายคลึงกันได้อย่างน่าพิศวง

เมื่อเอ่ยถึงหลังคาแล้วก็น่าจะกล่าวถึงเสาประเภทที่เรียงเป็นแนว ใ้รับชายคาชั้นบนที่ยื่นออกมามากจนเกินแดนรับน้ำหนักของเสาในร่วมตัวเรือน เสาเช่นนี้เรียกว่าเสานางจรัส ตั้งเป็นจังหวะระยะห่างเท่า ๆ กัน เป็นเสาลอยใช้สำหรับรับน้ำหนักชายคาโดยเฉพาะ ยาวตลอด ๒ ชั้นขึ้นไปรับชายคาดังกล่าว ตัวอย่างทั้ง ๓ ที่จะฉายนี้ แม้จะเหมือนกัน แต่มาจากต่างแหล่ง ต่างยุค และต่างสถาปนิก

ภาพแรก เป็นภาพบ้านไทลื้อที่ลึบสองบันนา มีเสานางจรัสขึ้นไปรับชายคา

ภาพที่ ๒ กระทบทราบโดยคำแนะนำจาก รศ.ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี เป็นภาพพระที่นั่งมุลมณเฑียร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้รื้อไปถวายวัดเขมาภิรตาราม นนทบุรี มีเสานางจรัสขึ้นไปรับชายคาเช่นเดียวกัน

ภาพที่ ๓ เป็นภาพวังของ ม.จ.หญิง จารุลักษณ์ กัลยาณี รั้งสิต กับนายแพทย์เฉลิม บุรณะนนท์ ที่ถนนร่วมฤดี กระทบทราบโดยคำแนะนำของ รศ.สุสดี ทิพทัส อาคารหลังนี้ออกแบบโดย ชาร์ล เบเกแลง เมื่อหลายสิบปีมาแล้ว มีเสานางจรัสขึ้นไปรับชายคาในลักษณะเดียวกับบ้านไทลื้อ และพระที่นั่งมุลมณเฑียรในสองตัวอย่างแรก

ตัวอย่างอาคาร ๓ หลังนี้ ย่อมแสดงถึงสัจจะว่า ความคิดในการป้องกันแดดและฝนที่ปรากฏออกมาในรูปลักษณะของชายคายื่นยาวบนเสานางจรัสเช่นนี้เป็นของกลางที่อาจจะเกิดขึ้นได้โดยไม่เลือกกาละหรือยุคสมัย และเทศะหรือถิ่นฐาน

เกี่ยวกับเรื่องหลังคา มีเพื่อนสถาปนิก ๒ คนมาพักอยู่ที่โรงแรมฮิลตันปาร์ค นายเลิศ คนหนึ่งมาจากตะวันออกกลาง อีกคนหนึ่งมาจากยุโรปเหนือ ทั้ง ๒ คนเห็นบ้านของคุณหญิงเลอศักดิ์ สมบัติศิริ ซึ่งรับมรดกตกทอดมาจาก “นายเลิศ” คือพระยาภักดีนครราชสีมา มีความชอบใจบ้านที่ออกแบบเพื่อกันแดดกันฝนด้วยหลังคาที่ซ้อนกันหลายชั้นหลายเชิง แตกต่างจากบ้านที่เห็นกันอยู่ทั่วไป จนออกจะดูเกินจริงดังภาพนี้ ทำให้บ้านมีบุคลิกภาพจำเพาะตัวน่าสนใจ

ครั้งไปเห็นอาคารบางหลังที่มีหลังคา แต่ซ่อนเอาไว้ด้วยผนังดอมนนอย่างที่เรียกว่า parapet เพื่อนก็ตำหนิว่า น่าจะทำหลังคาให้หน้าดูอย่างบ้าน “นายเลิศ” จะได้ไม่ต้องก่อกองผนังบังเช่นนั้น

รุ่งขึ้น ทั้ง ๒ คนไปชมพระบรมมหาราชวัง เกิดความตื่นเต้นโดยเฉพาะเมื่อไปเห็นศาลาโถงที่มีชื่อว่า พระที่นั่งสีตลาภิรมย์ ดังภาพนี้ กระผมขอสารภาพว่า เนื่องจากได้เห็นมาแต่เด็กจนโต จึงรู้สึกคุ้นและเห็นเป็นธรรมดา แต่เพื่อนบอกว่าศาลานี้เป็นจุดเด่นของสถาปัตยกรรมไทย ดูศาลาทันหลัง มองไม่เห็นสิ่งอื่น เพราะมีแต่เสากับความโล่ง เห็นเด่นก็แต่หลังคาซึ่งเป็นผืนใหญ่ เจิดจ้าด้วยสีของกระเบื้องอันสดใส ซ้ำยังประดับด้วยข้อฟ้าใบระกาหางหงส์ และตกแต่งด้วยลวดลายสลักเสลาจะหาดูในที่อื่นใดในโลกไม่ได้ ผลที่สุดเรอดกลาง และเปรียบเทียบกันได้ว่า ในเมืองไทยซึ่งมีฝนถึงครึ่งปี สถาปัตยกรรมไทยจึงเน้นที่หลังคา มากกว่าเน้นที่ผนัง ส่วนในตะวันออกกลางและยุโรปเหนือ สถาปัตยกรรมของเขาไม่เน้นหลังคา มักทำแบบราบ เพราะมีฝนน้อย แต่จำเป็นต้องเน้นที่ผนัง เพื่อกันพายุทรายในฤดูร้อน และพายุหิมะในฤดูหนาว

เมื่อพาไปชมหอพระไตรปิฎกวัดระฆังโฆสิตาราม มองข้ามแม่น้ำกลับมาเห็นเครื่องยอดอันมะลิ้งมะเลื่องของพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท งามเด่นเป็นสง่าอยู่เหนือทิวมะขามเขียวขจีดังภาพนี้ เพื่อนยังตื่นเต้นมากกว่าเดิม

กระผมขอฉายภาพเปรียบเทียบซึ่งได้รับความเอื้อเฟื้อจาก ดร.ถาวร วัชรภักย์ ทั้ง ๒ ภาพเป็นภาพตากลถ่ายจากเครื่องบิน ภาพแรกมองลงไปยังบริเวณ ภายในร่วมกำแพงพระบรมมหาราชวัง เป็นภาพรวมเห็นแต่หลังคาของปราสาท ราชมณเฑียรที่สะท้อนสีเจิดจ้าอยู่กลางแสงแดด เป็นทัศนียภาพที่น่าชมมาก ส่วนภาพนี้มองลงไปยังบริเวณภายในร่วมกำแพงของกรุงเขรุธาเลม เป็นภาพ รวมเห็นเป็นสีเทาไปทั่ว ประกอบด้วยตึกที่ทึบและมีหลังคาแบนราบ ไม่มีอะไรดึงดูด สายตา จนไม่อาจเปรียบเทียบได้เลยกับภาพแรก

จากภาพหลังคาบ้านนายเลิศ หลังคาพระที่นั่งสีดลภิรมย์ หลังคาพระที่นั่ง ดุสิตมหาปราสาท และภาพเปรียบเทียบคู่นี้ เราน่าจะนำเอาข้อแตกต่างที่เด่นชัด เกี่ยวกับหลังคามานเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการพิจารณาหาเอกลักษณ์ของสถา- ปัตยกรรมไทยต่อไป

ตอนที่ ๓ สถาปัตยกรรมร่วมสมัย

๓.๑ หลักการและแนวทางในการพัฒนาสถาปัตยกรรมร่วมสมัย

การพัฒนาสถาปัตยกรรมร่วมสมัย น่าจะคำนึงถึงหลัก ๑๐ ประการ ดังนี้

๑. พึงระลึกว่า ทุกสิ่งทุกอย่างมีความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ความคิดและแบบอย่างทางสถาปัตยกรรมย่อมมีวิวัฒนาการจากสมัยหนึ่งไปยังอีกสมัยหนึ่ง ไม่หยุดนิ่ง สมดังคำของ Antonio Sant' Elia นักผังเมืองผู้กล่าวเป็นกฎเอาไว้อย่างง่าย ๆ ว่า “แต่ละชั่วคนย่อมมีบ้านตามแบบของตนเอง” (Every generation its own home)

๒. การพัฒนา ควรคำนึงถึงแวดวงของสังคมและวัฒนธรรมของเรา ไม่หลงไหลของต่างชาติอย่างไรเหตุผล มีความเคารพ และสืบทอดมรดกและภูมิปัญญาของบรรพบุรุษให้สอดคล้อง และเชื่อมโยงต่อเนื่องกันไปในอนาคต รั้วตึกระวังมิให้สูญเสียเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมในระหว่างการพัฒนา

๓. สถาปัตยกรรมของประเทศไทย มีความแปลกแยกแตกต่างกันในแต่ละภาค ทำให้มีเอกลักษณ์อันหลากหลาย จะเป็นความผิดอย่างมหันต์ หากมีการครอบงำหรือชักจูงภาคต่างๆ ให้พัฒนาและปรับเปลี่ยนแบบอย่างทางสถาปัตยกรรมของภาคนั้นๆ ให้เข้ามาร่วมกระแสหลักของภาคกลางหรือเมืองหลวง

เพียงแต่ไม่ครอบงำเท่านั้นก็ยังไม่พอ จะต้องมีการส่งเสริมและสนับสนุนให้สถาปัตยกรรมในแต่ละภาค พัฒนาค้นคว้าและพื้นฐานดั้งเดิมเพื่อดำรงรักษาลักษณะจำเพาะของท้องถิ่นต่อไป

๔. ยอมรับการเคล้าระคนกันระหว่างการพัฒนาที่มาจากแกน และวิญญูณณภายในของเราเอง กับ อิทธิพลที่มาจากภายนอก โดยพิจารณาถ่วงถ่วงและคัดเลือกเข้ามาเฉพาะสิ่งที่ดีงาม และมีคุณ เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่สมดุล

๕. ดำรงรักษา และสืบทอดมรดกทางสถาปัตยกรรม โดยพยายามผสมผสานเอกลักษณ์และค่านิยมในวิถีชีวิตไทย เข้ากับความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และวัสดุก่อสร้างสมัยปัจจุบันอย่างชาญฉลาด

๖. พยายามบุกเบิก สร้างสรรค์ วิจัยและพัฒนาด้วยการยึดวิชาการแสวงหาความรู้ ใช้วิจารณ์อย่างมีเหตุผล ให้ความสำคัญต่อการวิเคราะห์มากกว่าการศึกษาที่เราจำรูปแบบ กระทำการอย่างเป็นขั้นเป็นตอนโดยต่อเนื่อง ไม่ขาดสาย

๗. สังคมอันเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางและรวดเร็วนี้ กลายเป็นสิ่งสลับซับซ้อนที่เราไม่คุ้นเคย เปรียบเสมือนเดินทางเข้าป่า พาให้เข้าใจไขว้เขวและเกิดความสับสน ควรหลีกเลี่ยงการลอกเลียนสถาปัตยกรรมตามยุคสมัยของชาติต่างๆ มาใช้อย่างไร้เหตุผล อันเป็นการหยุดพัฒนาและเป็นการหลงทาง ทำให้เมืองกลายเป็นดิสเนีย์แลนด์ไปในที่สุด

๘. ระมัดระวังมิให้ตกเป็นเหยื่อในขบวนการแห่งการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยอย่างที่เราเรียกว่าเป็น victim of modernization

๙. มีความสำนึกในหน้าที่ จรรยาบรรณ และภาระรับผิดชอบ เพื่อให้สังคมเป็นที่น่าอยู่และน่าปรารถนา ควรคำนึงให้เกินกว่าตัวอาคารออกไปถึงตัวเมือง สนใจในปัญหาด้านสภาพแวดล้อม และทัศนียภาพของเมือง ส่งเสริมและสนับสนุนโครงการพื้นที่เว้นว่าง พื้นที่สีเขียว และการจำกัดความสูงของอาคาร ไม่ควรลืมนำตอนแรกคนสร้างเมือง แต่ตอนหลัง เมืองจะสร้างคน

๑๐. สังคมเป็นตัวชี้นำและผลักดันระบบและรูปแบบของสถาปัตยกรรม สถาปัตยกรรมจึงเป็นสิ่งที่สะท้อนภาพของสังคมและของประชาชน การพัฒนาสถาปัตยกรรมให้เป็นไปในทางที่ถูกที่ควร มิได้เป็นหน้าที่ของสถาปนิกแต่ลำพัง หากเป็นหน้าที่ของทุกคนในสังคม ไม่ควรละเลยให้เป็นแต่หน้าที่ของผู้ชำนาญอย่างที่เรียกว่า leave it to experts เท่านั้น

๓.๒ ตัวอย่างผลงานสถาปัตยกรรมร่วมสมัย

ในลำดับต่อไปนี้จะขอนำตัวอย่างผลงานสถาปัตยกรรมร่วมสมัยที่มีรูปแบบอันเหมาะสมกับภูมิอากาศ โดยใช้วัสดุและเทคโนโลยีการก่อสร้างใหม่ มีความสอดคล้องกับประโยชน์ใช้สอยใหม่ที่แปรเปลี่ยนไปจากเดิม มีการจัดพื้นที่ใช้สอยให้เหมาะสมกับชีวิตปัจจุบัน และในหลายกรณี มีความสำเร็จผลในการแสดงออกซึ่งลักษณะไทย ตลอดจนวิถีชีวิตและวัฒนธรรมไทย

รายแรกเป็นภาพที่แสดงถึงความพยายามของสถาปนิกรุ่นก่อน เมื่อหม่อมเจ้าไฉนยากร วรวรรณ สถาปนิกใหญ่ของกรมรถไฟหลวง ออกแบบ**สถานีรถไฟเชียงใหม่**แทนหลังเดิม ซึ่งเป็นแบบเยอรมันคล้ายสถานีนครลำปาง ทรงปรารถนาว่าจะออกแบบตามลักษณะของสถาปัตยกรรมท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นที่ตัวอาคาร หรือที่หอนาฬิกา ฉะนั้น เราจึงได้เห็นลักษณะท้องถิ่นปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในสถานีรถไฟของไทย

รายถัดมาเป็นภาพ**อาคารศาลาราชการุญย์** ที่ตำบลเขาล้าน อำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด เป็นผลงานออกแบบสถาปัตยกรรมซึ่งได้รับรางวัลเหรียญทองดีเด่นประเภทอาคารส่งเสริมศิลปะ และวัฒนธรรมประจำปี พ.ศ.๒๕๓๖ ของสมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์

คณาจารย์หลายท่านร่วมกันออกแบบ โดยมีองค์อุปนายิกาสภาภาษาชาติไทย ทรงเป็นองค์ที่ปรึกษา โดยที่คณะกรรมการตัดสินในครั้งนั้น ไม่มีผู้ใดทราบมาก่อน

ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากเมื่อ พ.ศ.๒๕๒๒ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ องค์นายิกาสภาภาษาชาติไทย เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรชาวกัมพูชา ผู้ลี้ภัยสงครามเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารที่จังหวัดตราด รวมหลายแสนคน ทรงมีพระราชเสาวนีย์ให้สภาภาษาชาติไทยจัดตั้งศูนย์สงเคราะห์ผู้ลี้ภัยพหุชน ด้วยพระเมตตาบารมีนี้ สหประชาชาติได้ทูลเกล้าฯ ถวายรางวัลด้านมนุษยธรรมระหว่างชาติแด่พระองค์

องค์อุปนายิกาสภาภาษาชาติไทย ทรงพระราชดำริว่า น่าจะสร้างอนุสรณ์ขึ้นมาสักอย่างหนึ่งเพื่อรำลึกถึงพระมหากษัตริย์คุณในครั้งนั้น จึงได้พระราชทานพระราชวินิจฉัยให้สร้างเป็นอาคารพิพิธภัณฑสถานค่ายอพยพ เมื่อ พ.ศ.๒๕๓๕

พระองค์ได้พระราชทานข้อคิด และตัวอย่างรูปแบบอาคาร ทรงวางแนวทาง และหลักการในการออกแบบ ให้พยายามใช้วัสดุและวิธีการก่อสร้างอาคารหลังนี้ ตามความก้าวหน้าของเทคโนโลยีปัจจุบัน แต่ให้แสดงออกซึ่งลักษณะของสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัย ทั้งนี้ พระองค์ได้ทรงงาน ตรวจแบบ และสนับสนุนอย่างใกล้ชิดและต่อเนื่อง เมื่อเสด็จพระราชดำเนินทรงตรวจงานในสนาม ได้พระราชทานความเห็นในการแก้ไขปัญหบางประการที่เกิดขึ้น

สรุปว่า ศาลาราชการุณย์ เป็นอาคารที่แสดงออกถึงลักษณะของสถาปัตยกรรมร่วมสมัยของไทย ดังปรากฏในลักษณะของหัวเม็ดใบบนลาดฟ้า ลงสู่ห้องข้างล่าง หลังคากระเบื้อง และช่องลมที่เรียงรายอยู่ใต้ชายคา เป็นต้น อนึ่ง เมื่อฉายภาพมุมหนึ่งของพระมณฑปพระพุทธรูปพระปฐมบรมครูเปรียบเทียบกับ รูปลักษณะภาพรวมและบรรยากาศ มีความละม้ายคล้ายคลึงกันอย่างน่าอัศจรรย์

รายได้ไปเป็นแบบอาคารสถานเอกอัครราชทูตอเมริกันสำหรับประเทศไทย เป็นที่น่าเสียดายอยู่ ๒ ประการ ประการแรก กระผมไม่สามารถหาแบบอาคารเพื่อนำมาแสดงต่อท่านทั้งหลายได้ และประการที่ ๒ อาคารหลังนี้ แม้จะออกแบบเสร็จเรียบร้อยเป็นเวลาหลายปีมาแล้ว แต่ยังมีได้ก่อสร้างขึ้น

แบบอาคารสถานเอกอัครราชทูตนี้ เป็นผลงานของสถาปนิก John Carl Warnecke โดยกระทรวงการต่างประเทศของสหรัฐอเมริกา ได้ให้สถาปนิกเดินทางเข้ามาเพื่อสัมผัสและรู้จักคุ้นเคยกับสภาพต่างๆ ของกรุงเทพฯ Warnecke ได้ศึกษา และตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับภูมิอากาศอันประกอบด้วยแสงแดดอันแรงกล้าและร้อนระอุ ฝนฟ้าถึงครึ่งปี ความชื้นในบรรยากาศ และผลที่ปรากฏในรูปของตะไคร่ และราที่ผนังภายนอกอาคาร

ในด้านของอาคารตามแบบประเพณี เขาได้แสดงภาพที่ถ่ายไว้ เมื่อไปเยี่ยมวัดต่างๆ ที่มีหอพระไตรปิฎกกลางสระ รวมทั้งพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์กลางสระในพระราชวังบางปะอิน ส่วนในด้านของอาคารสมัยปัจจุบัน เขาได้แสดงภาพถ่ายของอาคารรุ่นเก่าในโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ที่มีเฉลียงหรือระเบียงขนาดกว้างล้อมอยู่โดยรอบตัวอาคาร พร้อมด้วยชายคาที่ยื่นยาวออกไปโดยรอบ

เช่นเดียวกัน นอกจากนี้ เขายังได้ศึกษาถึงบรรดาวัสดุก่อสร้างที่มีคุณภาพเกณฑ์มาตรฐานที่ผลิตในประเทศไทย เพื่อใช้ในอาคารหลังนี้ด้วย

ผลงานของเขา ปรากฏออกมาในรูปลักษณะของอาคารสถานเอกอัครราชทูต อันโปร่งมีระเบียงขนาดกว้างและชายคายื่นยาวเพื่อกันแดดกันฝนโดยรอบด้าน ประการที่สำคัญ อาคารนี้กำหนดให้ตั้งอยู่กลางสระสี่เหลี่ยมมหิมาที่จะขุดขึ้นใหม่ในบริเวณที่ดินถนนวิบูลย์

สรุปได้ว่า แม้ผู้ออกแบบเป็นสถาปนิกชาวต่างประเทศ แต่แบบอาคารหลังนี้ แสดงออกถึงลักษณะของสถาปัตยกรรมร่วมสมัยที่ออกแบบขึ้นอย่างสมเหตุสมผล เหมาะแก่ภูมิอากาศและวิถีชีวิตในประเทศไทยเป็นที่น่าชมเชย

รายถัดไปคือโรงเรียนนานาชาติ ซึ่งออกแบบโดย ดร.สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา และสร้างที่จังหวัดนนทบุรี ดร.สุเมธ สารภาพว่าได้ความคิดเรื่องแบบหลังจากมาจากเรือนไทลื้อที่แคว้นสิบสองปันนา นอกจากนั้นยังมีการทำแผงกันแดดเป็นพิเศษทางด้านตะวันตก และได้ใช้สระน้ำเป็นส่วนประกอบของอาคารตามลักษณะของที่ลุ่มภาคกลาง แต่ด้านหลังมีที่ลาดขึ้นไปบนเนิน กลางอาคารจัดเป็นลานโล่ง

รายถัดไปเป็นสโมสรชนบทชื่อ **Pinehurst Country Club** ซึ่งตั้งอยู่ริมทางหลวงพหลโยธิน ออกแบบอย่างแสดงถึงการตอบรับ และสอดคล้องกับภูมิอากาศไทย โดยเฉพาะคือหลังคาที่สามารถกันแดดกันฝนได้ ในทำนองเดียวกันกับโรงเรียนนานาชาติ

รายถัดไปนี้เป็นอาคาร **Kodak** ซึ่งแม้จะไม่มีลักษณะอื่นที่เป็นไทย แต่ได้ออกแบบให้ชั้นบนแต่ละชั้นยื่นออกไปเป็นลำดับเพื่อกันแดดกันฝนให้แก่ชั้นล่างๆ เป็นความคิดในแง่ของการสนองปัญหาภูมิอากาศที่ดีอีกแห่งหนึ่ง

รายถัดไป มีลักษณะที่ตรงกันข้ามกับอาคาร Kodak เป็นโรงแรมชื่อ **Le Meridien** ที่ภูเก็ต ออกแบบเป็นเจดีย์ยื่นออกมาเป็นทอดๆ เพื่อให้รับแดดได้ทุกชั้นโดยไม่บังกัน แบบเดียวกับโรงแรมสำหรับนักเล่นสกีในยุโรป คงจะเหมาะสำหรับออกมาอบแดดในชั่วโมงเช้า อย่างไรก็ดี กระผมขอแนะนำว่าบ้านของท่านไม่ควรมี

เฉลี่ยงโล่งเช่นนี้ โดยเฉพาะทางด้านตะวันตก เพราะแดดจะส่องทะแยงลงมาที่พื้นเฉลี่ยงแล้วสะท้อนเอาทั้งแดดและความร้อนเข้าไปในตัวอาคาร

รายสุดท้ายของตัวอย่างนี้ คือ อาคารสถาบันเกอเต้ ที่ชอยอรรถการ-ประสิทธิ์ ถนนสาทรใต้ เป็นอีกรูปแบบหนึ่งที่มีความเหมาะสมกับภูมิอากาศของประเทศไทย

นอกจากนี้ ยังมีอาคารที่เป็นผลงานการออกแบบอีกเป็นจำนวนมากที่แสดงออกถึงลักษณะของสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัยที่ออกแบบขึ้นอย่างมีเหตุผล แต่ด้วยเหตุเวลาอันจำกัด กระผมจึงขออนุญาตกล่าวถึงแต่พอเป็นสังเขปเพียงนี้

ตอนที่ ๔ สถาปัตยกรรมกับการอนุรักษ์

๔.๑ อนุรักษ์ทำไม?

สถาปัตยกรรมเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ซึ่งเป็นงานสร้างสรรค์ที่เติบโตสูงขึ้นโดยเป็นส่วนผสมของการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากภายใน กับอิทธิพลที่รับเอามาจากภายนอก ความเปลี่ยนแปลงและวิวัฒนาการที่เกิดขึ้นในประเทศไทยนั้น ส่วนหนึ่งเกิดจากอิทธิพลของต่างประเทศทั้งโดยทางอ้อมและโดยตรง

การพัฒนาด้านสถาปัตยกรรมที่กำลังดำเนินอยู่ทั้งในกรุงเทพฯ และเมืองสำคัญอื่นๆ เช่น เชียงใหม่ หาดใหญ่ นครราชสีมา ฯลฯ กำลังเปลี่ยนเคหสถานบ้านเมืองแบบดั้งเดิม อันมีเสน่ห์และมีเอกลักษณ์จำเพาะ ให้กลายเป็นเมืองสมัยใหม่ตามแบบตะวันตก เมืองของเราจึงค่อย ๆ กลายเป็นมหานครแห่งศตวรรษที่ ๒๐ อันไร้บุคลิกภาพ มีลักษณะเจีตซีต มองดูเหมือน ๆ กันไปหมด ไม่อาจแยกความแตกต่างกันให้เห็นได้

คำกล่าวขานที่ว่า “เมือง คือการสร้างสรรค์อย่างยอดเยี่ยมของมนุษย์” หรือ “Cities are man’s supreme creation” ย่อมจะไร้ความหมายหากเราไม่สามารถแก้ปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนาเมืองและสิ่งแวดล้อมภายในแวดวงทางวัฒนธรรมของเราเองได้

เราจะต้องอนุรักษ์วัตถุและสถานอันมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เช่น กำแพงเมือง คูเมือง ฯลฯ ควบคู่ไปกับการพัฒนาเมืองเสมอ ทั้งจะต้องพยายามผสมผสานโบราณสถานอันเป็นประจักษ์พยานแห่งอดีตเข้ากับชีวิตในสังคมปัจจุบัน

อนึ่ง ในขณะที่เทคนิควิทยาวิธีการก่อสร้าง รวมทั้งแบบอย่างของอาคารกำลังกลายมาเป็นลักษณะสากลเหมือน ๆ กันไปทั่วโลกเช่นนี้ เราจะต้องพยายาม

รักษาลักษณะของภูมิภาคและท้องถิ่นของเราที่ปรากฏอยู่ในรูปแบบของตึกกว้าน บ้านเรือน วัดวาอาราม ตลอดจนเคหาสน์พร้อมทั้งบริเวณ และห้างร้านแบบจีน ปนยุโรปที่มีชายคา หรือระเบียบชั้นบนปกคลุมให้ร่มแก่ทางเท้าหน้าร้านต่อเนื่องกันไป เช่น ที่มีอยู่ในหลายเมืองในภาคใต้

วัตถุและสถานอันแสดงถึงชีวิตในอดีต จะเป็นจุดเด่น และเป็นเครื่องหมาย ใช้เรียกชื่อละแวกนั้นๆ ได้เป็นอย่างดี เช่น เสาชิงช้า ประตูป่ารังสรรค์ ลานพลับพลามหาเจษฎาบดินทร์ เป็นต้น

เราจะต้องถือเอาทั้งความสำเร็จ และความล้มเหลวที่มีมาแล้วในอดีต เป็นบทเรียน เพื่ออนุรักษ์มรดกทางสถาปัตยกรรมของเราให้ดำรงคงอยู่ต่อไปชั่วลูกชั่วหลาน

๔.๒ ปัญหาอาคารสูง

ในขณะที่อาคารสูงให้ผลตอบแทนสูงแก่เจ้าของที่ดิน และนักลงทุน อาคารสูงก็ก่อให้เกิดผลร้ายหลายประการต่อสังคม นักสังคมวิทยาชาวตะวันตกผู้มีประสบการณ์ ได้ให้นิยามอาคารสูงเหล่านั้นว่า เป็น อาชญากรรมทางตั้ง (vertical crime) จนถึงกับต้องมีการรื้ออาคารสูงเคราะห์แบบระฟ้าเช่นนี้ลงก็มีเช่นในบริเวณ Chicago's Loop และศาลได้สั่งห้ามเมื่อปี ค.ศ.๑๙๗๖ มิให้สร้างอาคารสูงเช่นนี้ในบริเวณนั้นอีกต่อไป ทางด้านเอเชียที่เนปาลห้ามสร้างอาคารสูงเกินกว่า ๕ ชั้นในเขตเมืองเก่าของกรุงกาฐมาณฑุ

อาคารสูงเหล่านี้ มิได้มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในด้านวัตถุหรือกายภาพเท่านั้น ในด้านสังคมวิทยาและจิตวิทยา ยังกระทบและเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและจิตใจของคนตัวอย่างฉงนวิปริต แม้จะไม่ปรากฏชัด ตัวอย่างเช่น เด็ก ๆ เคยวิ่งเล่นโดยมีแม่ดูแลอย่างใกล้ชิด หากวิ่งแกล้งกัน ก็วิ่งเข้าหาแม่ของตนได้ แต่สมัยใหม่ แม่อยู่บนตึกชั้นที่ ๕ ที่ ๖ ลูกซึ่งลงมาเล่นอยู่ที่ชั้นล่างถูกรังแก จึงต้องปกป้องตนเองก่อนที่จะถึงวัยอันสมควร ฉะนั้น สันดานที่ว่า “อำนาจเป็นธรรมชาติ” ย่อมจะเกิดแก่เด็กที่อยู่ในสภาพเช่นนี้

ฉะนั้น จึงเป็นการไม่สมควรที่จะสนับสนุนให้มีการก่อสร้างอาคารที่สูง
 มากๆ เว้นแต่ในย่านที่กำหนดเป็นย่านธุรกิจกลาง (central business district หรือ
 CBD) โดยเฉพาะ เพราะนอกจากจะก่อปัญหาทางสังคม ความหนาแน่นของ
 ประชากร และความคับคั่งติดขัดของการจราจรแล้ว ยังเกิดผลเสียต่อรูปโฉมและ
 ความสวยงามของบ้านเมืองเป็นส่วนรวม กล่าวคือจำกัด และบดบังทัศนวิสัย
 ชมความงามของวัดวาอารามและปูชนียสถาน

การสร้างอาคารสูง ควรจะมีเงื่อนไข ๒ ประการคือ ประการแรก เป็นที่
 พอใจของเจ้าของ ประการที่ ๒ เป็นที่ยอมรับของประชาชนทั่วไป หากเราไม่ยอมรับ
 แต่อาคารสูงเกิดขึ้นได้ ย่อมแสดงว่า เรายังขาดกฎเกณฑ์ และข้อบัญญัติที่เหมาะสม
 อันเป็นสิ่งที่เราจะต้องรณรงค์ให้เกิดขึ้น เพื่อรักษาสิทธิในชีวิตและสิ่งแวดล้อมของ
 เราไม่เสื่อมทรามลงไปกว่านี้

ในด้านสุนทรียภาพ อาคาร และบริเวณที่มีความสำคัญ หรือมีความงาม
 สำงาในระดับชาติ เช่น พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม พระบรมมหาราชวัง พระที่นั่ง
 อเนกสมาคม ฯลฯ จะต้องมีบทบัญญัติมิให้สร้างอาคารอื่นใดสูงเกินกำหนดใน
 บริเวณรอบข้างในรัศมีที่กำหนดขึ้น

สรุปว่า สถาปัตยกรรมของเรา แม้จะดีเด่นสักเพียงไร แต่ถ้าเราไม่รู้จัก
 อนุรักษ์ และไม่ส่งเสริมความงามสง่าของตัวอาคารเองและบริเวณที่แวดล้อมแล้ว
 ก็ย่อมจะเศร้าหมองน่าเสียดายนัก

๔.๓ ความสำคัญของการกำแพงและคูเมือง

สงครามเป็นสิ่งที่เริ่มมีมาพร้อมกับมนุษย์ และการก่อสร้างกำแพงย่อมเกิด
 มีขึ้นในระยะไล่เลี่ยกันกับที่เกิดมีสงครามขึ้น สิ่งแรกที่มนุษย์รู้จักสร้างขึ้นคือ ระเบิด
 หรือกำแพงสำหรับป้องกันข้าศึก ฉะนั้น เมืองก็ไม่ใช่อะไรอื่น คือพื้นที่(space)
 อันล้อมรอบด้วยกำแพงหรือคูเมือง กล่าวโดยสรุป เมืองคือบริเวณที่มีสิ่งกันล้อม
 (enclosure) ด้วยเหตุนี้ รากศัพท์ของคำว่า “เมือง” ในทุกภาษา จึงมีที่มาจากคำว่า
 รั้ว หรือ กำแพง ดังนี้

จากภาษา	คำว่ากำแพง / เชนเกิน	คำว่าเมือง
โอลด์นอร์ส	tun	(George) town
โอลด์แซกซอน	burg	(Edin) borough
สลัฟ	gorod	(Petro) grad
เขมร	ประทาย	บันทาย (มาต)
บาลี	วดี	(หงสา) วดี
บาลี	(ตรี) บุร	(ราช) บุรี

เป็นที่น่าเสียดายว่า เมืองหลายเมืองในประเทศไทย สูญเสียโอกาสที่จะได้สวนสาธารณะอันเขียวร่มรื่นรอบเมือง จากการรื้อกำแพง เชนเกิน ป้อม คู ประตู หอรบ อันเป็นของโบราณหลง คือแทนที่จะรักษาบางส่วนเอาไว้ แล้วปรับปรุงบริเวณที่รื้อออกให้กลายเป็นสวนสาธารณะรอบเมือง เยี่ยงที่ทำการในนานาอารยประเทศ เช่น ถนนวงแหวนแห่งกรุงเวียนนา(Vienna Ringstrasse) เรากลับใช้พื้นที่นั้นสร้างตึกแถว สถานีบริการน้ำมัน ตลาด โรงมหรสพ ฯลฯ กันเสียหมด อันที่จริง เมืองที่เคยมีกำแพงเมือง คูเมืองนั้น นับว่าได้เปรียบเมืองอื่นๆ อย่างมากมาย ไม่ว่าจะ เป็นในทางความสง่างาม ความภาคภูมิใจ หรือในทางจัดทำสวนสาธารณะ เพราะมีที่ดินราชพัสดุอยู่แล้ว ไม่ต้องจัดซื้อ หรือเวนคืนที่ดินให้ยากลำบากและเสียงบประมาณ ฉะนั้น ทางที่ถูก จะต้องพยายามสงวนรักษาคูเมืองกำแพงเมืองเอาไว้ในสภาพเดิมตามสมควร และจัดให้เป็นสวนสาธารณะอันสวยงาม เพื่อประชาชนจะได้ใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนอารมณ์ ในขณะเดียวกัน ก็เป็นการรักษามรดกของชาติ และประวัติอันสำคัญยิ่งของเมือง ไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาอย่างนิยมชมชอบด้วยความภาคภูมิใจสืบไป ภายหน้า เมื่อมีประชากรหนาแน่นขึ้นและชุมชนเพิ่มความอัดแอแผ่ขยายตัวออกไป แนวสวนสาธารณะเช่นนี้ก็จะเป็นครีสง่า และเป็นคุณแก่บ้านเมืองยิ่งขึ้น โดยลำดับ ทั้งจะเป็นสิ่งที่แสดงถึงความเห็นการณ์ไกล และเจตนาธรมย์อันแน่วแน่ของผู้บริหาร และของประชาชนผู้เป็นเจ้าของท้องถิ่นนั้น ๆ ด้วย

สองภาพแรกนี้ เป็นภาพแสดงการอนุรักษ์กำแพงและคูเมืองของต่างประเทศ คือกำแพงและคูเมืองก่อด้วยศิลาของกรุงโดเกียว กับกำแพงเชินเกินริมทะเลของกรุงออสโล ส่วนสองภาพหลัง เป็นภาพคูเมืองของกรุงเทพฯ กับภาพป้อมหัวมุมแจ้งชะด้าที่นครเชียงใหม่ ซึ่งได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติแล้ว

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงกล่าวถึงใบบังตามกำแพงที่เรียกตามลักษณะว่าใบเสมาเปรียบเทียบกับใบบังตามบ่อมไว้ ดังนี้

“...ใบบังตามบ่อม ซึ่งมักทำเป็นรูปสี่เหลี่ยมนั้น ปากตลาดเรียกว่าลูกบ่อม ไม่เรียกใบเสมา เพราะรูปไม่เหมือนใบเสมา แต่แท้จริงก็เป็นวัตถุอย่างเดียวกัน...”

เกี่ยวกับเรื่องนี้ กระผมมีความสนใจที่ได้สังเกตว่า กำแพงวัดราชนัสดาราม ทำใบบังเป็นลูกบ่อม และยังปั้นปูนเป็นรูปกงจักรประดับไว้ที่ลูกบ่อมทุกลูก ดังภาพที่ฉายนี้ วัดอื่นใดก็ไม่มีเหมือน มีที่วัดนี้แต่แห่งเดียว พยายามถามท่านผู้ว่ากงจักรมีความสำคัญเกี่ยวกับวัดนี้อย่างไร ก็ยังไม่ได้รับคำตอบ ก็กงจักรนั้นเป็นอาวุธของพระนารายณ์ และมาใช้เป็นส่วนหนึ่งของพระบรมราชสัญลักษณ์ของพระมหากงจักรบรมราชวงศ์ ทั้งยังถือว่าเป็นอาวุธของเสนา ดังที่กงทัพบกใช้กงจักรเป็นเครื่องหมายอยู่ในปัจจุบัน ลางที่จะหมายเพียงว่าเป็นตราราชการอย่างหนึ่ง กระผมมิได้ทอดธุระ พยายามหาดูภาพกำแพงจากจิตรกรรมฝาผนังวัดต่างๆ โชคดี ไปพบเข้าแห่งหนึ่งเป็นภาพแสดงถึงการเตรียมรบเพื่อป้องกันพระนคร เขาเอาจักรมาวางไว้บนหลังลูกบ่อมทุกลูกด้วยภาพที่ฉายนี้ เพราะฉะนั้น กงจักรปูนปั้นที่ประดับอยู่ที่ลูกบ่อมบนกำแพงวัดราชนัสดาราม คงจะหมายความว่าภาพจิตรกรรมนั่นเอง เป็นแต่ย้ายกงจักรบนหลังลูกบ่อมลงมาไว้ที่หน้าลูกบ่อม เพื่อให้คนผ่านไปมามองเห็นได้

เหตุที่กระผมเชื่อว่าภาพจิตรกรรมฝาผนัง เป็นประโยชน์ในการค้นคว้าหาความรู้ถึงเรื่องในอดีตได้นั้น เนื่องจากได้อ่านพระประวัติเมื่อทรงพระเยาว์ ซึ่งสมเด็จพระปราชญ์ดำรงค์ราชานุภาพทรงบันทึกไว้ใน “ความทรงจำ” ตอนหนึ่ง ว่า

“...บางทีทูลกระหม่อมเสด็จประพาสเวลาบ่าย ไปแวะห้างฝรั่งซึ่งตั้งอยู่ที่ตึกหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์...”

ทำให้สงสัยว่า ก็หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์นั้นไม่น่าจะมีห้างใดๆ ไปตั้งอยู่ ความสงสัยนั้นละลายไปสิ้นเชิงในทันทีที่ได้เห็นภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัดখনอนเหนือในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นภาพฝรั่งนั่งเก้าอี้หน้าห้างริมกำแพงพระบรมมหาราชวัง เห็นศาลาริมประตูวัง และเบญพาดสำหรับขึ้นช้างด้วย ดังภาพที่ฉายนี้

๔.๔ บทเรียนจากความผิดพลาด

ภาพนี้ คือ คลองเม่งเส็ง ซึ่งคนส่วนมากไม่รู้จัก และได้ยินชื่อ ก็เข้าใจว่าเป็นคลองซึ่งขุดโดยคหบดีจีน ที่แท้เป็นคลองในพระราชวังดุสิตของพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง โปรดให้ขุดขึ้น ขนานกับคลองเปรมประชากร พระราชทานนามว่า “เม่งเส็ง” ก็ด้วยเหตุว่ามีการเล่นเครื่องลายครามกิมดิงกันในราชสำนัก ประดุจ ถนนคลอง มีชื่อจีนเป็นส่วนใหญ่ ภาพนี้ถ่ายที่ด้านหลังของพระที่นั่งอัมพรสถาน พระองค์ท่านโปรดให้ขุดคลองนี้โดยทรงซื้อที่ดินตลอด ตั้งแต่คลองผดุงกรุงเกษมไปจนจรดคลองสามเสน เป็นระยะทางยาวรวม ๒ กิโลเมตร ส่วนภาพนี้เป็นส่วนของคลองเดียวกัน มีความกว้างและความสวยงามเหมือนกัน กระผมขอเล่าว่าเป็นธรรมเนียมเมื่อเกิดปฏิวัตินั้นในทุกประเทศ รัฐบาลจะยึดเอาวังของเจ้านาย มาแบ่งกันเป็นที่ทำการของข้าราชการทหาร และพลเรือน แล้วก็แบ่งกันจริงๆ เสียด้วย คือสร้างรั้วหรือกำแพงแบ่งเขตกัน แต่คนเหล่านี้มีความคุ้นเคยกับวัฒนธรรมน้อย คลองเม่งเส็ง คลองเดียวกันนี้ที่อยู่ในกรมทหาร จึงมีการสร้างโครงสร้างเสาสัญญานวิทยุอันสูงใหญ่ล้าลงไป และคลองกว้างก็กลายเป็นแคบนิดเดียวดังภาพนี้ ส่วนภาพนี้เป็นคลองที่อยู่ในวังจันทร์เกษม ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการครอบครองอยู่ และได้สร้างศาลาใหญ่ลงไปใคลองนี้ ช้ำยังสร้างลานคอนกรีตปิดเหนือคลองเพื่อให้เป็นที่จอดรถ น่าเสียดายจริงๆ ที่คลองสำคัญนี้ถูกแบ่งออกเป็นช่วงๆ แล้วก็ไปเปลี่ยนแปลงสภาพและถมให้แคบลง ทั้งๆ ที่คลองนี้เป็นโบราณสถาน บุคคลใดจะกระทำการถม หรือปิด หรือเปลี่ยนแปลงสภาพมิได้ ดังที่มีบัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติโบราณสถานฯ

ภาพนี้ คือ วัดแสนฝางในนครเชียงใหม่ พญานาคสองตัวกำลังเลื้อยหนีออกมาเพราะเหตุว่า วัดนี้สร้างตึกแถวล้อมวัด เรื่องเช่นนี้ กระผมในฐานะกรรมการสมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม ได้ไปขอรบกวนศาสตราจารย์ ม.ล.ปิ่น มาลากุล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในสมัยนั้น เพื่อขอให้ออกกฎหมายให้วัดสร้างตึกแถวล้อมวัด จนกระทั่งในกรุงเทพฯ นี้ ที่ว่ามีวัดถึง ๓๕๙ วัด นั้น ขั้บรถทั้งวันก็เห็นอยู่ไม่กี่วัด ท่านรัฐมนตรี ม.ล.ปิ่น ชี้แจงว่า เรื่องวัด มีพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ และมีมหาเถรสมาคมอยู่ ว่ากันไปจริง ๆ แล้ว กระทรวงไม่มีอำนาจไปยุ่งเกี่ยวกับผลประโยชน์ของวัด กระผมก็เข้าใจผิดว่าท่านไม่สนใจหรือเป็นธุระให้

“เชิงเลนเป็นตลาดสล้าง
โอง่างบ้างอิฐเกลือ

หลักเรือ
เกลือหนักลุ่ม”

ทางซ้ายของภาพคือ โบสถ์ข้างตาคูรูล ซึ่งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระราชทานที่ดินให้คุณพ่อกอร์สร้างขึ้นเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านโปรตุเกส โดยให้อยู่ทางซ้ายหน้าของพระราชวังเดิมเล็กน้อย

ตอนบนของภาพเป็นเกาะจรรยาที่มีน้ำพุ สมัยที่จอมพลสฤษดิ์ฯ เป็นนายกรัฐมนตรี มีผู้เสนอให้ทำรูปช้างหนุมานประกอบน้ำพุ เพราะท่านนายกฯ เกิดปีวอก แต่มีผู้คัดค้านว่า หนุมานเป็นลิง และที่ประทับอยู่นั้นคือเจ้า เกรงว่าจะเข้าคำพังเพยที่ว่า “ลิงหลอกเจ้า” จึงเปลี่ยนเป็นน้ำพุพุ่งขึ้นมาจากดอกบัว ๓ ดอก บุษบาเจ้ารัชกาลที่ ๑

ขอกลับมาถึงเรื่องสะพาน จะเห็นว่าหัวลูกศรข้างซ้ายของสะพานแหงไปเสียแล้ว ด้วยการพัฒนาสร้างสะพานพระปกเกล้าฯ ขึ้นทับ เรื่องสัญลักษณ์นี้บางคนเห็นว่าเป็นเรื่องเล็ก แต่กระผมเห็นว่าเป็นเรื่องใหญ่ มีสถานที่เพื่อทำสะพานข้ามได้ตั้งหลายแห่ง ไม่น่าจะต้องทำลายหัวลูกศรซึ่งเป็นพระบรมสัญลักษณ์นี้เลย จึงเป็นที่น่าเสียดายว่า ในการพัฒนาเมืองแต่ละครั้ง เรามีได้ใส่ใจว่าเราได้ลบประวัติ และสัญลักษณ์อันเป็นพยานของอดีตอันรุ่งเรืองออกไปทีละเล็กทีละน้อยเป็นลำดับมา

๔.๕ การรื้อฟื้น การอนุรักษ์และการส่งเสริม

ภาพนี้แสดงให้เห็นบริเวณวัดราชนัดดา ซึ่งมีโลหปราสาทตั้งเด่นเป็นสง่า เป็นภาพถ่ายจากเครื่องบิน คณะกรรมการกรุงรัตนโกสินทร์ ดำเนินการรื้อฟื้นให้วัดและโลหปราสาทได้ปรากฏโฉมแก่สาธารณชน หลังจากถูกบดบังอยู่เป็นเวลาถึง กิ่งศตวรรษ โดยการรื้อศาลาเฉลิมไทยลง แล้วสร้างลานพลับพลามหาเจษฎาบดินทร์ พร้อมทั้งพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นแทนที่ เป็นที่คาดหมายว่าโบสถ์พราหมณ์ใกล้ลานเสาชิงช้าจะได้รับการปลดปล่อยให้ปรากฏโฉมเทวสถานทั้ง ๓ หลัง เมื่อมีการรื้อตึกแถวราว ๘-๙ คูหา ที่บังอยู่ด้านถนนบ้านดินสอในลำดับต่อไป

ในด้านการศึกษาเพื่อการอนุรักษ์และส่งเสริมนั้น ขณะนี้บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ดำริจะเปิดหลักสูตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาสถาปัตยกรรมไทยขึ้น เพื่อให้งานแขนงนี้ดำรงคงอยู่ต่อไป และบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ก็กำลังจะเปิดหลักสูตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม เพื่อให้งานอนุรักษ์สถาปัตยกรรมทั้งไทยและเทศ ดำเนินไปอย่างถูกต้องและมีประสิทธิภาพ

เป็นที่น่ายินดีเช่นเดียวกัน เมื่อสมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้จัดให้มีการตัดสิน และประกาศรายชื่ออาคารอนุรักษ์ดีเด่นประจำปี และกราบบังคมทูลสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระราชทานรางวัลแก่เจ้าของและผู้ครอบครองอาคารเหล่านั้น เพื่อเป็นกำลังใจและเป็นแบบอย่างให้ผู้อื่นมีความเอื้ออาทรในการอนุรักษ์อาคารให้ดำรงคงอยู่สืบไป

ภาพนี้แสดงถึงความพยายามของพวกเรากรรมการสมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม ในการรักษาซุ้มประตูดวงกรมหลวงสรรพศาสตร์ไว้ ที่ดินถูกแบ่งออกเป็นแปลงเล็กๆ กรุงเทพมหานคร จะทำชอย และจะรื้อซุ้มประตูดวงลง ดร.สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา จึงไปขอให้รักษาไว้ โดยมีคุณบุญญวัฒน์ ทิพทัส ผู้เป็นสถาปนิกอยู่ที่กรุงเทพมหานคร ช่วยสนับสนุน เป็นผลสำเร็จ จัดทำจารึกบนแผ่นหินอ่อนสองแผ่น แผ่นหนึ่งเป็นภาษาไทย อีกแผ่นหนึ่งเป็นภาษาอังกฤษ แสดงประวัติของซุ้มประตู ดิดไว้ที่ด้านในของซุ้มประตูทั้ง ๒ ด้าน เรารู้สึกยินดีเมื่อเจ้าของร้าน “สุภาพ” ซึ่งอยู่ฝั่งตรงกันข้ามกับซุ้มประตูเล่าว่า มีคนสนใจ และมีนักเรียนมาเยือนจดประวัติกันบ่อยๆ

ภาพนี้แสดงถึงความพยายามในการรื้อฟื้นเรือนไทยแบบประเพณีขึ้นมาใช้ในสังคมปัจจุบัน เป็นกลุ่มเรือนไทยของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ออกแบบโดย อาจารย์ภิญโญ สุวรรณคีรี กับ อาจารย์เผ่า สุวรรณศักดิ์ศรี โดยให้ส่วนที่เป็นศาลาโถง ตั้งอยู่ในสระ ภาพต่อไป เป็นกลุ่มเรือนไทยของมหาวิทยาลัยมหิดล ออกแบบโดย อาจารย์ฤทัย ใจจงรัก นอกจากนี้ กระผมได้ทราบด้วยความยินดีว่า ยังมีสถาบันการศึกษาอีกหลายแห่ง กำลังดำเนินการให้มีกลุ่มเรือนไทยเช่นเดียวกันนี้ เพื่อใช้ในกิจกรรมต่างๆ ของสถาบัน

๔.๖ อนาคตของศาลาในวิถีชีวิตไทย

ในสถาปัตยกรรมไทย ยังมีอาคารอีกประเภทหนึ่งที่น่าจะกล่าวไว้ในที่นี้ด้วย อาคารประเภทนั้น คือ “ศาลา” ซึ่งจะเป็นตอนจบของการบรรยายในวันนี้

บรรดาบ้านแบบพื้นเมืองเช่นเรือนโบราณในประเทศไทย และในประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงในภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิกนี้ โดยทั่วไป มีลักษณะค่อนข้างทึบและมีบรรยากาศสลัว อันเนื่องมาจากความต้องการปิดกั้นความร้อนที่มากับแสงสว่าง ดังจะเห็นได้จากคำบรรยายในหนังสือซึ่งแต่งโดยจุนจิโร ทานิชากิ ประชาญ์ ญี่ปุ่น และ ดร.สุวรรณา วงศ์ไวยวรรณ แปลเป็นภาษาไทยไว้โดยให้ชื่อหนังสือนั้นตรงตามความหมายเดิม ว่า “เย็นเงาสลัว”

ฉะนั้น การสร้างศาลาหลังโปร่ง ขนาดกะทัดรัดอยู่ในร่วมบริเวณบ้าน จึงเป็นการเปิดโอกาสให้คนมีทางเลือกในเมื่อต้องการจะเปลี่ยนบรรยากาศและเปลี่ยนอิริยาบถ อยู่ในอาณาบริเวณบ้านของตนเองโดยไม่ต้องออกไปข้างนอก สมดังคำพังเพยที่แสดงวิถีชีวิตในภูมิภาคนี้ว่า “บ้านใคร ใครอยู่ อยู่ใคร ใครนอน” ฉะนั้นเราจึงยังเห็นศาลา ดังเป็นส่วนควบของบ้านอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะในต่างจังหวัด

เมื่อครั้งที่ศาสตราจารย์ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงทำหน้าที่เป็นมัคคุเทศก์ กิตติมศักดิ์ นำพวกเราไปเที่ยวสุมาตรา ได้ไปชมหมู่บ้านใกล้ทะเลสาบโทบา ซึ่งกระผมจำไม่ได้ถนัดเสียแล้ว ว่าเป็นของชนกลุ่มน้อยเผ่าบาติก หรือ เผ่าโดม็อค ขณะขึ้นชมเรือนใหญ่แบบพื้นถิ่นซึ่งในอดีตเป็นของหัวหน้าเผ่าผู้มีภรรยาหลายคน ตามประเพณี มัคคุเทศก์ท้องถิ่น ต้องใช้ไฟฉายนำเข้าไป เพราะเป็นบ้านอย่างทึบ บรรยากาศสลัวมาก เมื่อลงมาจากเรือนแล้ว จึงสังเกตเห็นว่าข้างเรือนใหญ่นั้น มีศาลาหลังโปร่งจัดไว้ สำหรับคนบนเรือนลงมาพักผ่อนเมื่อต้องการเปลี่ยนบรรยากาศมาเดี๋ยวนี้รู้สึกเสียดายที่ไม่ได้ถ่ายภาพศาลานั้นไว้เพื่อเป็นหลักฐานประกอบการศึกษา

อึ่ง เมื่อคราวที่กระผมเดินทางไปปฏิบัติหน้าที่เป็นที่ปรึกษาด้านผังเมืองในสาธารณรัฐจีนคือไต้หวัน กระผมได้มีโอกาสโดยสารเครื่องบินเล็กไปเยือนเกาะ “หลานยู” ซึ่งแปลว่า เกาะกล้วยไม้ เป็นเกาะโดดเดี่ยวแทบจะไม่มี การติดต่อกับฝั่งประเทศไต้หวันและเป็นที่อยู่ของชนกลุ่มน้อยเผ่ายามิ ซึ่งประกอบอาชีพทางเกษตร

และประมง ออกจับปลาด้วยเรือรูปร่างสวยงามแปลกตา และมีขนาดเล็กจนไม่น่าเชื่อว่าจะใช้งานออกทะเลได้ กระผมได้สังเกตเห็นว่า บ้านริมทะเลมีสภาพที่บ่งเพื่อป้องกันคลื่นลม แต่ละบ้านมีศาลาขนาดเล็กเป็นของตน สร้างไว้สำหรับขึ้นมานั่งเล่นหรือประกอบกิจเบ็ดเตล็ด เป็นศาลาประจำบ้าน และเป็นส่วนควบของบ้าน ไม่มีบ้านใดที่จะไม่มีศาลา

ขอได้โปรดสังเกตจากภาพว่าศาลานั้นเป็นเพียงเล็กๆ ไม่มีราคาค่างวด
อย่างไร

กระผมจะขออนุญาตเปรียบเทียบต่อไปว่า ศาลาสามัญเล็กๆ ที่ไม่มีราคาค่างวดของชาวประมงเกาะกล้ายไม้ นั้น หากออกแบบให้เป็นระบบและก่อสร้างด้วยฝีมือประณีต พร้อมกับขยายขนาดขึ้นมาพอสมควรแล้ว ศาลานั้นก็อาจจะกลายเป็นของขวัญอันล้ำค่าระหว่างประเทศได้เป็นอย่างดี ดังตัวอย่างศาลาไทยในภาพนี้ที่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานเป็นของขวัญเชื่อมสัมพันธไมตรี ให้แก่ศูนย์ตะวันออก-ตะวันตก หรือ East-West Center ณ มลรัฐฮาวาย สหรัฐอเมริกา เมื่อ พ.ศ.๒๕๑๐ กระแสพระราชดำริสั่นๆ อันจับใจในวโรกาสพระราชทานศาลาไทยในครั้งนั้น ยังความชื่นชมโสมนัสแก่ผู้เข้าร่วมพิธียิ่งนัก ควรที่จะอัญเชิญมาให้ท่านทั้งหลายรับใส่เกล้าใส่กระหม่อมในโอกาสนี้ด้วย อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี หากคำแปลจากภาษาอังกฤษขาดความไพเราะประการใด พระอาญาไม่พินเกล้าพินกระหม่อม กระผมขอรับผิดชอบ และขอพระราชทานอภัยทั้งหมดทั้งสิ้น กระแสพระราชดำริสองค้สุดท้ายแปลได้ ดังนี้

“ก่อนที่ข้าพเจ้าจะมอบศาลาไทยหลังนี้ให้แก่ศูนย์ตะวันออก-ตะวันตก ข้าพเจ้าคิดว่า คงจะไม่เป็นการออกนอกเรื่อง ที่จะอธิบายถึงความประสงค์ดั้งเดิมของศาลาเช่นนี้ ในประเทศของข้าพเจ้า การเดินทางโดยทางบกก่อนที่จะมีถนนและทางหลวง ย่อมหมายถึงการบุกป่าฝ่าดงด้วยช้าง ด้วยเกวียน หรือด้วยการเดินเท้าในสมัยนั้น การเดินทางเป็นไปด้วยความเชื่องช้า และเหน็ดเหนื่อย เป็นธรรมเนียมที่คนจะสร้างศาลาอย่างเดียวกับหลังที่สร้างนี้ไว้ตามทาง เพื่อให้คนเดินทางผู้เหนื่อยอ่อนได้หยุดพัก ศาลาเหล่านั้น สร้างขึ้นด้วยความรักและความปรารถนาดีอย่างบริสุทธิ์ใจที่มีต่อผู้อื่น...

ศาลาเก่าแก่เหล่านั้น บางหลังยังตั้งอยู่ในที่อันเปล่าเปลี่ยวใน
ประเทศของข้าพเจ้า โดยมีได้รับใช้คนเดินทางตามความประสงค์เดิม
เสียแล้ว แต่ก็ยังคงมีเหลืออยู่เป็นสัญลักษณ์อันแสดงถึงความรัก และ
ความห่วงใยในเพื่อนมนุษย์ ข้าพเจ้า ขอตั้งจิตอธิษฐานให้ศาลาหลังนี้
ตั้งมั่นเป็นสัญลักษณ์แห่งภราดรภาพและความเอื้ออาทรอันเปี่ยมล้น
อยู่คู่กับศูนย์แห่งนี้สืบไป ขอให้ศาลาหลังนี้จงเป็นที่พำนักแห่งความรักและ
ความเข้าใจสำหรับบรรดาผู้เดินทางที่มาจากทางตะวันออกและทางตะวันตก
ทั่วหน้ากัน”

แล้วพระองค์ทรงจบพระราชดำรัส ว่า

“บัดนี้ ข้าพเจ้าจะทำพิธีอันเป็นมงคลในการอุทิศศาลาหลังนี้
ตามประเพณีไทย และหลังจากนั้น ในฐานะที่ท่านเป็นเจ้าของของศาลา
หลังนี้แล้ว ข้าพเจ้าใคร่ขออนุญาตจากท่าน เพื่อขอพักในศาลานี้สักครู่หนึ่ง
ก่อนที่ข้าพเจ้าจะออกเดินทางต่อไป”

กระแสพระราชดำรัสอันเป็นที่ประทับใจจบลงเพียงนี้

กระผมขออนุญาตย้อนกลับมาถึงเรื่องศาลาที่กระผมกำลังศึกษาค้นคว้า
อยู่ในขณะนี้ ซึ่งมีศาลาประเภทที่พักกลางทาง หรือศาลาในสวนสาธารณะ แต่
เป็นศาลาประเภทที่เป็นส่วนควบของบ้านที่อยู่อาศัย ดังได้เกริ่นไว้แล้วในกรณี
ของชนกลุ่มน้อยเผ่ายามิแห่งเกาะกลัวยไม้ นอกฝั่งทะเลใต้หวัน และเผ่าบาตัก หรือ
โดม็อคที่ทะเลสาบโทบา ในสุมาตรา รวมทั้งของคนไทยในแหลมทองนี้ด้วย

ด้วยความเปลี่ยนแปลง และวิวัฒนาการทางสังคมและเศรษฐกิจ ชีวิตของ
เราในทุกวันนี้ จึงแตกต่างไปกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก ศาลาที่เป็นส่วนควบของบ้าน
กำลังถูกละเลย และในที่สุดอาจจะละลิมไปเสียเลยก็เป็นได้ ทั้งนี้ โดยมีพักต้องกล่าว
ถึงภาวะเศรษฐกิจในปัจจุบันที่กำลังเปลี่ยนวิถีชีวิตคน จากที่เคยอยู่บ้านอยู่เรือน
กลายเป็นขึ้นไปอยู่ในห้องแคบๆ บนชั้นสูงๆ ของอาคารชุด และบ้านใคร ใครก็ไม่อยู่
แต่ไปเดินอยู่ที่ศูนย์การค้าใหญ่ หรือ Minimart “ตลาดน้อย” ในบันปลาย วิถีชีวิต
ไทยอาจดำเนินไปโดยไม่มีศาลาเลย ก็เป็นได้

อย่างไรก็ดี กระผมมีความเห็นว่าในปัจจุบันนี้ ศาลายังมีบทบาทสำคัญ อยู่พอสมควร ไม่น่าที่จะปล่อยให้ทางหายไปตามกระแสความเปลี่ยนแปลงของโลก ควรจะทวนกระแสกันไว้บ้าง อย่างน้อยก็ควรจะมีการศึกษาค้นคว้าเฉพาะเรื่อง เพื่อรวบรวมเป็นบันทึกไว้สำหรับอนุชนได้ศึกษาในอนาคต

อนึ่ง คำว่า “ศาลา” กระผมขออนุญาตเรียนว่า อาจมีชื่อเรียกเป็นอย่างอื่น ได้มากมาย ขึ้นอยู่กับหน้าที่ใช้สอย ฐานานุศักดิ์ และสถานที่

ในบริเวณบ้าน เรียกตรงตัวอยู่แล้วว่า “ศาลา” แต่ถ้าอยู่นอกชาน เรียกว่า “ห้อง” ถ้าอยู่ริมน้ำก็เรียกว่า “ศาลาท่าน้ำ”

ในบริเวณวัด เรียกตรงตัวอยู่แล้วว่า “ศาลาวัด” และเรียกศาลาบางประเภท ว่า “ศาลาราย” หรือ “วิหารราย” นอกจากนั้น วัดหลวงที่สำคัญ มักมีศาลาที่ เรียกว่า “พลับพลาเปลื้องเครื่อง” เป็นที่ทรงเปลื้องเครื่องผลัดเปลี่ยนพระภุชญาเมื่อ เสด็จพระราชดำเนินทอดผ้าพระกฐินโดยขบวนพยุหยาตราสถลมารค ดังเช่นที่วัด บวรนิเวศวิหาร และวัดราชบพิธ เป็นต้น

ในพระราชวัง เรียกชื่อศาลาเป็นหลายอย่าง เช่น “พระที่นั่ง” “ทิมคด” และ “แก่ง” ตัวอย่างเช่นที่พระราชวังบางปะอิน มีศาลากลางสระที่เรียกว่า พระที่นั่ง ไอสรวิทย์พิทยอาสน์ ส่วนที่พระบรมมหาราชวังมีศาลาที่เรียกว่า พระที่นั่งสนาม-จันทร์(ข้างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย) และพระที่นั่งสิดลาภิรมย์(ข้างพระที่นั่งบรม-พิมาน) นอกจากนี้ ยังมีศาลาที่เรียกว่า ทิมคด(หน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท) และแก่ง(หน้าหอพระพุทธรัดนสถาน) เป็นต้น

ภาพต่อไปนี้ เป็นภาพแสดงความทึบสลัวของบ้าน ไม่ว่าจะ เป็น เรือน ลานนา เรือนทักซิณ หรือเรือนไทยภาคกลาง ล้วนแล้วแต่มีลักษณะทึบ บรรยากาศ สลัว คือดูภายนอกเห็นลักษณะทึบ พอเข้าไปข้างในมีบรรยากาศสลัว ด้วยเหตุนี้ ความต้องการศาลาโปร่งเพื่อรับลมเย็น จึงเกิดขึ้นดังกล่าวแล้ว

ภาพชุดต่อไปนี้แสดงถึงบทบาทของศาลาในการประกอบเป็นส่วนควบอยู่ใน วัง วัด บ้าน และสถานบันด้านวัฒนธรรม เริ่มด้วยในวังหลวงมี พระที่นั่งสนามจันทร์

เป็นศาลาตั้งอยู่ข้างพระที่นั่งอมรินทร์วินิจฉัย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ-
หล้านภาลัย โปรดเสด็จลงประทับลาลองยามว่าง และมีพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกข์
ปราสาทข้างพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ใช้เป็นพลับพลาประทับพระราชยาน ส่วน
ในวังหน้า มีศาลาขนาดกะทัดรัดตั้งอยู่ข้างหน้าพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ปัจจุบันนี้
ย้ายไปอยู่เสียที่อื่นแล้ว

ในกรุงเทพฯ วัดราชบพิธ มีศาลารายอยู่ถึง ๘ หลัง ตั้งอยู่ที่มุมทั้ง ๘ บน
ฐานไพที ภาพถัดไป เป็นศาลาท่าน้ำของวัดยาง ณ รังสี จังหวัดลพบุรี เป็นวัด
เดียวกันกับที่อาจารย์ภูธร ภูมะชร ขอใช้ศาลาการเปรียญเป็นพิพิธภัณฑสถาน
ชั่วคราวสำหรับเก็บและแสดงเรือพื้นบ้านชนิดต่างๆ

สำหรับบ้านที่มีทั้ง ๒ อย่างคือ ศาลาบนนอกสถานที่เรียกว่า หอนั่ง กับ
ศาลาริมสระ ดังภาพนี้ คือบ้านศาสตราจารย์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ภาพถัดไป
เป็นบ้านคหบดีริมคลองบางกอกน้อย ซึ่งไม่อาจจะลืมหาลาได้ เพราะยังต้องใช้เป็น
ทำน้ำอีกโสดหนึ่งด้วย

ภาพนี้เป็นภาพศาลาไทยที่สถาบันเกอเธ่ ภาพถัดไปเป็นศูนย์วัฒนธรรม
แห่งประเทศไทย สร้างศาลาจตุรมุขไว้เป็นสัญลักษณ์แสดงความเป็นไทยอยู่
ข้างหน้าอาคารซึ่งไม่ใคร่จะเป็นไทยเท่าใดนัก เพราะเป็นแบบที่ส่งมาจากญี่ปุ่น

ภาพเหล่านี้ น่าจะแสดงให้เห็นโดยชัดแจ้งว่า การมีศาลาอยู่ร่วมบริเวณ
อาคารบ้านเรือน ทั้งในอดีต และในปัจจุบัน นั้น มิใช่ทางเลือกว่าจะมีก็ได้ ไม่มีก็ได้
แต่เป็นสิ่งจำเป็นอย่างหนึ่งที่จะต้องมีความคู่ไปกับบ้านเรือน เป็นสัญลักษณ์
สำคัญอย่างหนึ่งของภูมิภาคนี

ควรจะมีการศึกษาว่าในปัจจุบันนี้ สถานภาพของศาลาได้แปรเปลี่ยนไป
อย่างไรจากอดีต ด้วยเหตุใด ในอนาคตคาดว่าจะเป็นอย่างไหน กระผมขอสารภาพว่า
ประเด็นที่เสนอมานี้ พิจารณาแล้วค่อนข้างจะทวนกระแสของสังคมและเศรษฐกิจ
ทั้งในปัจจุบัน และในอนาคตอันเป็นเวลาที่มนุษย์ในสังคมผู้บริโภครักความเป็นทาสทำงาน
หาเงินเพื่อให้ได้มาซึ่งปัจจัยต่างๆ อย่างตัวเป็นเกลียวแล้วก็ยังไม่สามารถตอบสนอง

ความต้องการแม่เพียงจะเป็นเจ้าของบ้านสักหลังหนึ่ง หรืออาคารชุดสักหน่วยหนึ่ง ทั้งหมดนี้ทำให้ศาลาอันเคยเป็นเอกลักษณ์จำเพาะของชาติในภาคพื้นเอเชีย และแปซิฟิก โดยเฉพาะของชาติไทย กลายเป็นของฟุ่มเฟือย และไร้ความจำเป็นลงอย่างน่าเสียดาย

ในที่สุดนี้ กระผมสำนึกว่า ได้ใช้เวลาบรรยายมาจนเกินกำหนดแล้ว น่าจะต้องยุติลงในตอนนี้อยู่ด้วยการกราบบังคมทูลพระกรุณา

ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานพระราชนุญาตจบปาฐกถาตามความจำกัดของเวลาลงแต่เพียงนี้ และขอพระราชทานพระราชนุญาตในวโรกาสนี้ กราบบังคมทูลถวายพระพรชัยมงคลแด่ใต้ฝ่าละอองพระบาทผู้ทรงคุณธรรมอันประเสริฐ ขอให้ทรงพระเจริญเป็นมิ่งขวัญของปวงชนชาวไทย ชั่วกาลนาน

ควรมีครบแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

คำกราบบังคมทูลของอธิการบดี

เมื่อเสร็จสิ้นการแสดงปาฐกถา

วันพุธที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๓๖ เวลา ๑๕.๐๐ น.

ณ ห้องประชุมสารนิเทศ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลทราบบฝ่าละอองพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้า ไคร่ขอพระราชทานพระราชนุญาต กล่าวคำขอบพระคุณ นายนิจ หิณฺฐิระนันท์ ปาฐกผู้บรรยายเรื่อง สถาปัตยกรรมไทย ที่เพิ่งเสร็จสิ้นลงไป ณ บัดนี้ เรื่องราวที่เราได้ยินผ่านพ้นไปนั้นย่อมเป็นที่เห็นได้ชัดว่า เป็นผลจากความรอบรู้ เชี่ยวชาญ เปี่ยมด้วยสติปัญญาความสามารถของปาฐกโดยแท้ ในนามของมหาวิทยาลัย พวกเราทั้งหลายขอขอบพระคุณปาฐกไว้ ณ ที่นี้อีกครั้งหนึ่ง

ในลำดับนี้ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานอัญเชิญได้ฝ่าละอองพระบาท เสด็จพระราชดำเนินไปยังห้องรับรองชั้นบนหอประชุมนี้ เพื่อเสวยพระสุธารสที่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขอพระราชทานน้อมเกล้าฯน้อมกระหม่อมจัดถวายต่อไป

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม

พิมพ์ที่โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โทร. ๒๑๕๓๖๒๖
นางวัฒนา ศิวะเกื้อ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พฤศจิกายน ๒๕๓๗
๓๗/๑๑-๑๔๘/๑,๐๐๐ (๔)